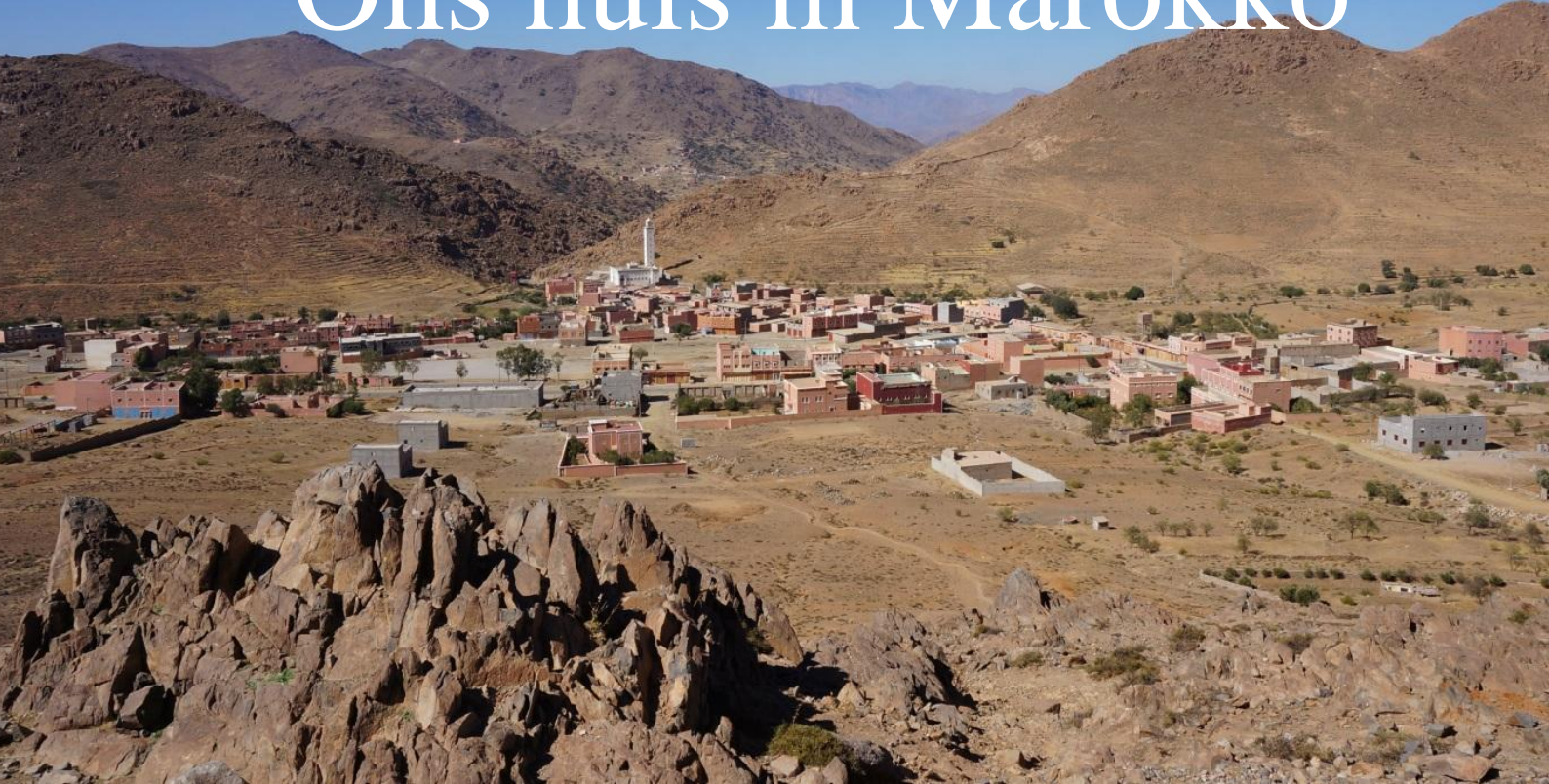

Ons huis in Marokko

*Een verkennend onderzoek naar familiewoningen die Marokkaanse Nederlanders bezitten in
Marokko*

Ahmed Ouahim

s2406187

Rijksuniversiteit Groningen

Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen

Real Estate Studies

**rijksuniversiteit
groningen**

COLOFON

Masterthesis

Titel: Ons huis in Marokko

Ondertitel: Een verkennend onderzoek naar familiewoningen die Marokkaanse Nederlanders bezitten in Marokko.

Inleverdatum:

Naam: Ahmed Ouahim
Studentnummer: s2406187
E-mailadres: a.ouahim@live.nl

Begeleider/1^e Beoordelaar: De heer dr. F.J. (Frans) Sijtsma
2^e Beoordelaar: De heer dr. H.J. Brouwer

Instelling: Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit: Ruimtelijke wetenschappen
Opleiding: Real Estate Studies / Vastgoedkunde
Adres: Landleven 1, 9749 AD Groningen

Voorwoord

Gedurende de master Real Estate Studies kom je als student in aanraking met de vele verschillende facetten van het vastgoed. Het is als student dan ook niet altijd even gemakkelijk daar een favoriete discipline in aan te wijzen. In de zoektocht naar een onderwerp voor mijn masterthesis kwam ik al snel terecht bij de heer dr. Frans Sijtsma. Ik reageerde op een onderwerp dat hij het onderzoeken waard vond. In de eerste afstudeerkringen die door de heer dr. Sijtsma werden georganiseerd veranderde mijn onderwerp al snel naar een onderwerp dat dichterbij mij ligt. Mijn etnische achtergrond heeft ertoe geleid dat ik een onderwerp heb gekozen dat hier raakvlakken mee heeft. Gedurende mijn zoektocht naar dat geschikte onderwerp heb ik vooral veel gehad aan de afstudeerkringen die werden georganiseerd.

Het uiteindelijke rapport dat nu voor u ligt is er niet zonder slag of stoot gekomen. In de opstartfase ging de progressie met babystapjes vooruit. Gelukkig kwam er ten tijde van de start van het praktijkonderzoek aardig wat vaart in. Het schrijven is een lastige klus geweest maar achteraf kan ik zeggen dat ik er veel van heb geleerd.

Ik wil dit voorwoord afsluiten met het bedanken van een aantal mensen. Allereerst wil ik de heer dr. Sijtsma bedanken voor de goede begeleiding, feedback en ondersteuning bij mijn onderzoek. Daarnaast wil ik alle studenten bedanken die maandelijks aanwezig waren bij de afstudeerkringen. De input die ik iedere keer weer kreeg tijdens deze gesprekken heeft keer op keer geleid tot nieuwe inzichten. Tot slot wil ik ook al mijn informanten bedanken voor hun bijdrage aan mijn onderzoek en in het bijzonder de vier respondenten met wie ik een diepte-interview heb afgenomen.

Ahmed Ouahim

Groningen, januari 2015

Samenvatting

Nederland telt volgens het CBS anno 2014 circa 375.000 inwoners van Marokkaanse komaf (CBS, 2014). Daarmee vormt deze groep circa 2,5% van de Nederlandse populatie. In de afgelopen jaren is veel aandacht besteed aan de Marokkaanse gemeenschap in de nationale media. Deze aandacht is veelal negatief van aard (Stock, 2014; Bouras, 2012). Er is bij het grote publiek dan ook niet veel bekend over deze groep mensen. De veel voorkomende stereotypen zijn echter wel bij veel Nederlanders bekend. Eén van die stereotypen is het jaarlijkse bezoek dat veel Marokkaanse Nederlanders aan Marokko brengen gedurende de zomervakantie. Echter is er minder bekend over de daadwerkelijke bestemming en het verblijf gedurende deze vakantie. Ook in de wetenschappelijke literatuur is er weinig bekend over de daadwerkelijke woning waarin men verblijft. Met dit onderzoek wordt er inzicht gegeven in het bezoek dat Marokkaanse Nederlanders brengen aan hun land van herkomst door te kijken naar de woning die zij in dit land bezitten.

In het onderzoek wordt het transnationalisme onder de loep genomen door te kijken naar de rol van de woning in de transnationale banden die Marokkaanse Nederlanders met Marokko hebben. Transnationalisme gaat over de economische, politieke en sociaal-culturele banden tussen migranten en het land van herkomst en het land van vestiging (Faist, 2010; Portes et al. 1999). De woningen die Marokkaanse Nederlanders in Marokko bezitten worden slechts een beperkt deel van het jaar gebruikt, soms slechts enkele weken en staan voor de rest van het jaar leeg. Het exploratieve karakter van het onderzoek maakt het mogelijk inzicht te creëren in een onderwerp waarover tot op heden niet veel bekend is. Er wordt daarom onder meer gekeken naar een oplossing voor de leegstaande woningen. De doelstelling is om in kaart te brengen in hoeverre Marokkaanse Nederlanders betrokken zijn bij de (familie)woning in hun land van herkomst en het in kaart brengen van de woonvoorkeuren. Concreter is er een onderzoeksvraag die in gaat op de toekomst van woningen die veelal zijn aangeschaft door eerste generatie Marokkaanse Nederlanders met de intentie om ooit voorgoed terug te keren naar het land van herkomst. Dit wordt vervolgens in het kader van het transnationalisme bekeken.

De centrale vraag voor dit onderzoek luidt: *‘Wat is de betekenis die Marokkaanse Nederlanders toekennen aan de familiewoning die zij bezitten in Marokko en hoe wordt er gedacht over de toekomst van deze woning?’*

Ter beantwoording van de centrale vraag zijn de volgende vijf deelvragen geformuleerd:

1. *Wat is transnationalisme?*
2. *Welke plek wordt gevoelsmatig als hoofdwoning, oftewel thuis beschouwd binnen de familie?*
3. *Wat is de (emotionele) waarde van de (familie)woning?*
4. *Hoe wordt gekeken naar de toekomst van de familiewoning in het land van herkomst, en kunnen deze woningen ooit een andere functie (alternatieve bestemming) krijgen?*
5. *Wat zijn de woonvoorkeuren die blijken uit de familiewoning in Marokko van Marokkaanse Nederlanders en wijken deze af van wat de Nederlandse woningmarkt te bieden heeft?*

Nederland kende een sterke migrantenstroom vanaf de jaren '70 met de komst van gastarbeiders. De ontwikkeling van deze migranten stromen is in de decennia die volgden redelijk stabiel gebleven. In het kader van gezinshereniging haalden steeds meer Marokkaanse immigranten hun families in

Marokko naar Nederland. Zo is de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders ontstaan. Inmiddels kent Nederland eerste, tweede, derde en een kleine groep vierde generatie Marokkaanse Nederlanders.

Nederlandse Marokkanen kunnen worden gecategoriseerd als transnationalisten omdat zij een band hebben met zowel Nederland als Marokko en vaak ook relaties onderhouden in beide landen. In de wetenschappelijke literatuur is veel aandacht besteed aan beweegredenen van deze migranten en hun sterke relatie met het land van herkomst. Deze sterke relatie blijkt ook bij Marokkaanse Nederlanders nog aanwezig.

Er is in dit onderzoek geen hypothese geformuleerd vanwege het verkennende karakter (Baarda & De Goede, 2006). De theorie over het transnationalisme staat in het onderzoek centraal omdat wordt gekeken naar de rol van de woning en woonvoorkeuren binnen het transnationalisme. Er wordt gezocht naar het verkrijgen van een inzicht in de rol die de woning in het leven van Marokkaanse Nederlanders speelt en hoe zij de toekomst van hun woningen in Marokko zien. Er is gebruik gemaakt van een open empirische benadering omdat de rol van de woning die Marokkaanse Nederlanders in Marokko bezitten niet eerder is onderzocht in de bestaande theorie. Daarnaast zorgt deze benadering ervoor dat het verschil tussen verschillende generaties in kaart kan worden gebracht. Voor de dataverzameling is daarom gebruik gemaakt van een serie interviews met een steeds gewijzigde opzet. Daarbij is gebruikt gemaakt van de ‘grounded theory’ methode (Glaser & Strauss, 1967). Dit kan gezien worden als een systematische methode in de sociale wetenschappen die het mogelijk maakt om al voor het volledig uitwerken van een onderzoeksopzet stappen te doorlopen om data te verzamelen. Deze onderzoeksmethode maakt het mogelijk te onderzoeken hoe het precies zit.

Uit de onderzoeksresultaten is gebleken dat er een tweedeling gemaakt kan worden in de emoties, meningen en verwachtingen van Marokkaanse Nederlanders met betrekking tot de woning die zij bezitten in Marokko. De situatie die zich voordoet waarbij veel van de woningen die Marokkaanse Nederlanders bezitten in het land van herkomst voor een groot gedeelte van het jaar leegstaan lijkt pas over een aantal decennia te kunnen worden opgelost. De eerste generatie Marokkaanse Nederlanders heeft een emotionele band met de woning die hun ervan weerhoudt de woning ooit te verhuren of te verkopen. Met de verwachting dat de nakomelingen van deze generatie de woningen ooit te zullen erven lijkt een mogelijke verhuur pas dan mogelijk. Nakomelingen van eerst generatie Marokkaanse Nederlanders staan er in tegenstelling tot hun ouders wel voor open om de woningen een recreatieve bestemming (functie) te geven. De emotionele waarde is bij alle Marokkaanse Nederlanders is groot. Bij de eerste generatie omdat zij de woning met *bloed, zweet en tranen* gebouwd of gekocht hebben en bij nakomelingen van deze generatie omdat het de plek is waar hun ouders vandaan komen. Er wordt dan ook geen waarde aan toegekend die uit te drukken is in geld. De emotie, de geschiedenis en de band die de woning met zich meebrengt is voor de Marokkaanse Nederlander reden genoeg om de woning te blijven bezoeken. Dat de woningen verschillen van de woningen in Nederland lijkt ook een feit. De ontbrekende woonvoorkeuren worden weliswaar minder duidelijk uitgesproken en vormen ook geen groot gemis, maar zijn wel aanwezig. Voor het merendeel van de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders lijkt de woning in Marokko altijd de hoogste prioriteit te hebben gehad. Dit blijkt onder meer uit het percentage respondenten dat een woning heeft gekocht in Marokko maar een woning huurt in Nederland. Voor nakomelingen van deze generatie lijkt daar echter een kleine verschuiving in op te treden. Echter blijft ook deze groep een bijzondere band hebben met de woning in het land van herkomst.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	8
1.1 Aanleiding	8
1.2 Onderwerp.....	10
1.3 Doelstelling onderzoek	10
1.4 Vraagstelling en deelvragen	10
1.5 Methode van aanpak	11
1.6 Relevantie.....	11
1.7 Afbakening.....	12
1.7.1 Begripsafbakening	12
1.8 Conceptueel model	13
1.9 Leeswijzer	13
2. De achtergrond	14
2.1 Transnationalisme.....	14
2.2 Marokkaanse Nederlanders	17
2.2.1 Woningen	18
2.3 Migrantenstroom	19
2.4 Woonvoorkeuren	21
3. Methode van onderzoek	24
3.1 Onderzoeksstrategie.....	24
3.1.1 Grounded theory	24
3.2 Literatuur.....	25
3.3 Veldonderzoek.....	26
3.4 Diepte-interviews.....	26
3.4.1 Interviewkandidaten diepte-interviews	26
3.5 Korte interviews tweede en derde ronde	26
3.6 Kwaliteit van de data	27
4. Resultaten	28
4.1 De diepte-interviews	28
4.1.1 Locatie en gebruik.....	28
4.1.2 Waardering	29
4.1.3 Eigendom.....	31
4.1.4 Vestigingsklimaat	32
4.1.5 Recreatieve bestemming.....	33

4.1.6 Woonvoorkeuren.....	35
4.1.7 Interpretatie.....	36
4.2 Korte interviews met vragenlijst.....	37
4.2.1 De tweede ronde	37
4.2.2 Interpretatie van de tweede ronde	41
4.2.3 De derde ronde.....	42
4.2.4 Interpretatie van de derde ronde.....	48
4.3 De locaties	49
4.4 Impressie veldonderzoek.....	50
5. Conclusie en discussie.....	54
5.1 Deelvragen	54
5.2 Centrale vraag.....	57
5.3 Discussie	59
5.4 Aanbevelingen.....	59
Literatuurlijst.....	61
Bijlage I. Topiclijst interviews	67
Bijlage II. Gestructureerde vragenlijst	69

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Sinds de sterke toename van migranten naar Nederland heeft de geschiedenis van wetenschappelijk onderzoek naar deze sociale groep een bijzondere ontwikkeling gekend. Verschillende migrantenstudies onderzochten de sociale effecten van de immigranten. Er werd echter weinig tot geen onderzoek gedaan naar de economische effecten van immigratie. Rond het jaar 1990 veranderde dit en nam de interesse in dit onderzoeksgebied toe (Van de Beek, 2010). Er werd vervolgens onderzoek gedaan naar de positie van immigranten op de arbeidsmarkt en de relatie die immigranten hadden met de Nederlandse verzorgingsstaat. Ook werd er onderzoek gedaan naar het transnationalisme. Binnen het transnationalisme wordt onderzoek gedaan naar de band die migranten behouden met het land van herkomst nadat zij zich in een ander land hebben gevestigd. Een decennium later is een sterke toename van onderzoeksactiviteiten waar te nemen die zich richten op immigranten. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) gaat in 2001 voor het eerst in op de economische effecten van migratie en ook het CPB komt na jaren met een rapport over migranten (Roodenburg et al. 2003). In de laatste tien jaar is het aantal onderzoeken naar deze groep blijven toenemen (Stock, 2014). Toch lijkt er in al deze jaren weinig tot geen onderzoek te zijn gedaan naar de woningen die Marokkaanse Nederlanders bezitten in Marokko.

In februari 2013 verscheen een rapport van research- en adviesbureau RIGO met de titel ‘Nederlands tweede wonen globaliseert’. In deze publicatie wordt een beeld geschetst van het tweede woningbezit van Nederlanders. Hierin staat onder meer dat 1670 Nederlanders een tweede woning bezitten in Marokko (RIGO, 2013). Hierin zouden ook de woningen van Marokkaanse Nederlanders mee moeten zijn genomen. Dit cijfer klopt echter mogelijk niet omdat veel respondenten in het onderzoek vermoedelijk geneigd zijn hun tweede woningbezit in het buitenland niet te vermelden. Dit heeft verschillende redenen en die zijn vaak financieel van aard. Zo ontstond er in april 2014 onrust toen de Sociale Verzekeringsbank (SVB) besloot zijn AIO-gerechtigden (aanvullende inkomensvoorziening ouderen) een formulier toe te sturen waarin onder meer wordt gevraagd naar het documentnummer van de Marokkaanse identiteitskaart van Marokkaanse Nederlanders (Het Parool, 2014). Hiermee wil de SVB achterhalen of de AIO-gerechtigden vermogen bezitten in Marokko. Het hebben van bezittingen in het land van herkomst zou grote financiële gevolgen kunnen hebben. Zo wordt het bezit van een tweede woning in het Nederlandse belastingstelsel in box 3 belast en gaat dit dus gemoeid met een jaarlijks terugkerende fiscale kostenpost.

Duidelijk is wel dat veel Marokkaanse Nederlanders een woning bezitten in Marokko en dat dit aantal in werkelijkheid groter is dan het aantal dat bekend is door een gebrek aan data. Ook in België wordt deze data niet geregistreerd. Volgens Filip Dewinter van de politieke partij Vlaams Belang, bezit 60% van de Marokkanen in Vlaanderen een woning in Marokko (Persbericht Vlaams Belang, 2010). De onduidelijkheid en de gebrekkige informatie die tot nu toe bekend is over dit onderwerp is één van de aanleidingen voor dit onderzoek. De waarneming dat veel Marokkaanse Nederlanders een woning bezitten is dan weliswaar een subjectieve, die gebaseerd is op de persoonlijke ervaringen en mening van de auteur, maar dragen wel bij aan het vermoeden dat het merendeel van de Marokkaanse families in Nederland over een woning in het land van herkomst beschikt. Dit kan een woning zijn die bijvoorbeeld is geërfd of zelf is aangeschaft. Het toekennen van een waarde aan deze woning is niet altijd even gemakkelijk omdat er vaak meer bij komt kijken dan de materiële waarde van deze

woningen (Evans, 2004). Volgens Evans speelt de emotionele waarde daarbij een grote rol. Eigenaren kunnen vaak maar moeilijk een marktwaarde afgeven van hun woning. Het is in hun ogen tenslotte vaak meer waard dan de markt er voor wil geven. Een marktwaarde komt echter tot stand wanneer vraag en aanbod elkaar tegenkomen. Daarin kan ruimte zijn voor de emotionele waarde die een eigenaar aan zijn of haar woning toekent. Daarnaast is er de vraag of er überhaupt een markt voor deze woningen is. De woningen die in dit onderzoek centraal staan zijn vaak aangeschaft door eerste generatie Marokkaanse immigranten. Migranten die naar Nederland vertrokken met het doel daar te gaan werken, om nadien terug te keren naar Marokko. Nu, decennia later is er echter een generatie ontstaan die zich meer Nederlander voelt dan Marokkaan (Stock, 2014). Deze generatie is minder betrokken bij Marokko dan de generatie daarvoor. Kijkend naar al het vastgoed dat door de afgelopen decennia is gebouwd in Marokko door Marokkanen die geëmigreerd zijn naar veelal West-Europese landen, rijst de vraag wat er met al deze woningen gaat gebeuren. Op afbeelding 1 zijn twee woningen te zien die door Marokkaanse Nederlanders zijn gebouwd. Het gaat om woningen in het dorpje Jamaa Idaoussemlal, gelegen in het zuidwesten van Marokko.

Afbeelding 1.1 Deze woningen in het dorp Jamaa Idaoussemlal (Marokko) staan voor het grootste gedeelte van het jaar leeg

De woningen staan voor het grootste gedeelte van het jaar leeg en worden enkel gebruikt voor vakantiebezoeken. Net als deze woningen zijn er veel woningen in Marokkaanse dorpen en steden gebouwd die nauwelijks worden gebruikt. De vraag is dan ook wat er gebeurt met deze woningen en of deze woningen ook voor komende generaties nog blijven fungeren als vakantiewoning of zullen deze woningen ooit worden gebruikt als primair hoofdverblijf? Een vervolgvraag daarop is of deze woningen ooit ingezet kunnen worden voor recreatieve doeleinden om hier inkomsten uit te genereren zoals door de jaren heen is gebeurd in bijvoorbeeld Spanje (Hoekstra et al. 2009).

Dit onderzoek probeert inzicht te verkrijgen in de manier waarop Marokkaanse Nederlanders het vastgoed waarderen dat zij in het land van herkomst bezitten. Daarbij wordt stil gestaan bij de verschillen tussen de generaties die aanwezig kunnen zijn. Hoe langer mensen ergens wonen, hoe groter de weerstand om te verhuizen (Huff & Clark, 1978). Dit lijkt echter niet te gelden voor immigranten die met een daadwerkelijk doel naar West-Europese landen vertrokken vanaf de jaren '60. Het onderzoek van Entzinger (1975) naar de keuzes van Marokkaanse immigranten in Nederland over hun verblijf wees uit dat zij altijd de wens hebben gehad om terug te keren naar het land van herkomst. Maar hoe zit het nu met de nakomelingen van deze migranten? Stock (2014) schrijft in haar proefschrift dat het merendeel van de tweede (en latere) generaties Marokkaanse Nederlanders zich inmiddels meer thuis voelt in Nederland dan in Marokko. De ouders van deze generaties hebben of hadden niet alleen de wens om ooit terug te keren naar Marokko, maar hebben hun leven daar ook op aangepast. Het aanschaffen of bouwen van een woning in Marokko is vaak bedoeld geweest om dit in de toekomst als hoofdverblijf te gebruiken wanneer het gezin terugkeert naar Marokko.

Een observatie maakt vrij snel duidelijk dat er verschillen zijn tussen een woning in Marokko en een woning in Nederland. Deze verschillen kunnen variëren van de kwaliteit, het uiterlijk, de functionele kenmerken tot aan de prijs. De vraag is in hoeverre de woningvoorkeuren een rol spelen bij de keus om in Nederland of in Marokko een woning aan te schaffen. In de afgelopen jaren zijn er verschillende bouwprojecten geweest waarin woningen zijn gebouwd in een bepaalde stijl, zoals de Marokkaanse (Elsevier, 2008). De wijk ‘Le medi’ die bestaat uit woningen met een Marokkaans Mediterrane stijl bleek een groot succes. De woningen spraken niet alleen Marokkaanse Nederlanders aan, maar ook autochtone Nederlanders. De vraag rijst dan ook in hoeverre dit soort woningen van de traditionele Nederlandse woningen verschillen. Gaat het enkel om architectonische kenmerken of zijn er functionele verschillen in bijvoorbeeld de indeling van de woningen waar behoefte aan is. In 2012 werden er door woningcorporatie Eigen Haard 188 appartementen in Bos en Lommer (Amsterdam) geheel aangepast naar de woonwensen van moslims (Het Parool, 2012). Hier bleek destijds de nodige kritiek op te worden geuit. Desondanks werd de aanpassing van de woningen wel uitgevoerd naar volle tevredenheid van de bewoners. In dit onderzoek wordt stil gestaan bij de invloed van religie op de woningvoorkeuren om daardoor een beter beeld te krijgen van de woonvoorkeuren van Marokkaanse Nederlanders. Het voorbeeld in Bos en Lommer maakt duidelijk dat er binnen deze gemeenschap een mogelijke vraag is naar woningen die op dit moment niet worden aangeboden. Er is dus sprake van een maatschappelijke relevantie om te onderzoeken of deze behoefte naar aangepaste woningen daadwerkelijk aanwezig is.

1.2 Onderwerp

Het onderwerp van deze scriptie is het transnationalisme in relatie tot het vastgoedbezit in het land van herkomst. Het onderzoek richt zich op de woning die Marokkaanse Nederlanders bezitten in Marokko. Er wordt inzicht gecreëerd in het bezit, het gebruik, de omgeving en de toekomst van deze woningen. Ook wordt onderzocht wat de invloed van een Marokkaanse etnische achtergrond is op de woonvoorkeuren als ook de invloed van religie. In de aanleiding is naar voren gekomen dat deze factor een invloed kan spelen bij woonvoorkeuren.

Bij het gebruik van de woning wordt ook aandacht besteed aan een mogelijk alternatief gebruik van de woning. Wat gebeurt er met deze woningen als ze nu niet, en in de toekomst niet gebruikt worden als primair hoofdverblijf? Zijn er alternatieve gebruiken voor mogelijk en zo ja, hoe kunnen deze worden geïnitieerd?

1.3 Doelstelling onderzoek

De doelstelling is om in kaart te brengen in hoeverre Marokkaanse Nederlanders betrokken zijn bij de (familie)woning in hun land van herkomst en het in kaart brengen van de woonvoorkeuren. Concreter is er een onderzoeksvraag die in gaat op de toekomst van woningen die zijn gebouwd of gekocht door eerste generatie Marokkaanse Nederlanders met de intentie om ooit (voorgoed) terug te keren naar het land van herkomst.

1.4 Vraagstelling en deelvragen

De centrale vraag waarover dit onderzoek zich buigt is:

‘Wat is de betekenis die Marokkaanse Nederlanders toekennen aan de familiewoning die zij bezitten in Marokko en hoe wordt er gedacht over de toekomst van deze woning?’

Deelvragen

1. Wat is transnationalisme?
2. Welke plek wordt gevoelsmatig als hoofdwoning, oftewel thuis beschouwd binnen de familie?
3. Wat is de (emotionele) waarde van de (familie)woning?
4. Hoe wordt gekeken naar de toekomst van de familiewoning in het land van herkomst, en kunnen deze woningen ooit een andere functie (alternatieve bestemming) krijgen?
5. Wat zijn de woonvoorkeuren die blijken uit de familiewoning in Marokko van Marokkaanse Nederlanders en wijken deze af van wat de Nederlandse woningmarkt te bieden heeft?

Met de woning wordt de woning bedoeld die niet als primair hoofdverblijf wordt gebruikt. In dit onderzoek wordt vaak gebruik gemaakt van de term ‘familiewoning’. Dit hoeft niet altijd een eigen (tweede) woning te zijn. Dit kan ook een woning van de ouders, de grootouders of andere familieleden zijn, die mogelijk in de toekomst wordt geërfd.

1.5 Methode van aanpak

Binnen de wetenschap wordt gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksmethoden. Baarda en de Goede (2006) maken een onderscheid tussen beschrijvend, toetsend en explorerend onderzoek. Omdat in dit onderzoek wordt gepoogd verklaringen te ontdekken en verbanden te leggen is gekozen voor een explorerend onderzoek. Dit sluit aan bij de kwalitatieve aard van het onderzoek. Bij een kwantitatieve benadering ontbreekt de contextuele informatie en data die bij een kwalitatieve benadering wel aanwezig is (Yin, 2003). De open en flexibele benadering biedt de onderzoeker de ruimte om de achtergronden van de verzamelde gegevens te bestuderen en te analyseren (Verhoeven, 2007). Dit onderzoek kent naast een literatuurstudie ook een praktijkonderzoek. Om een goed beeld te krijgen van de woningen is een er als onderdeel van dit onderzoek een veldonderzoek geweest in Marokko. Dit is gebeurd in het zuidwesten van Marokko in de omgeving van de plaats Tiznit. In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksmethoden. De deelvragen worden los van elkaar beantwoord. Er is gekozen voor een verkennend karakter omdat data of niet aanwezig is, of niet toegankelijk is. Nederland registreert het bezit van Marokkaanse Nederlanders in Marokko niet en de Marokkaanse overheid geeft hier geen data over vrij. De vraag is echter ook of deze data überhaupt aanwezig is. De kwalitatieve aard van dit onderzoek dient dan ook om een beeld te creëren over een onderwerp waarover tot op heden nog niet veel bekend is.

1.6 Relevantie

Nederland telt volgens het CBS anno 2014 circa 375.000 inwoners van Marokkaanse komaf (CBS, 2014). Daarmee vormt deze groep circa 2,5% van de Nederlandse populatie. In de afgelopen jaren is veel aandacht besteed aan de Marokkaanse gemeenschap in de nationale media. Deze aandacht is veelal negatief van aard (Stock, 2014). Er is bij het grote publiek dan ook niet veel bekend over deze groep mensen. De veel voorkomende stereotypen zijn echter wel bij veel Nederlanders bekend. Eén van die stereotypen is het jaarlijkse bezoek dat veel Marokkaanse Nederlanders aan Marokko brengen gedurende de zomervakantie. Echter is er minder bekend over de daadwerkelijke bestemming en het verblijf gedurende deze vakantie. Ook in de wetenschappelijke literatuur is er weinig bekend over de daadwerkelijke woning waarin men verblijft. Met dit onderzoek wordt er inzicht gegeven in het bezoek dat Marokkaanse Nederlanders brengen aan hun land van herkomst door te kijken naar de woning die zij in dit land bezitten. Daarnaast is er de reden om te kijken naar een oplossing voor het probleem dat veel van deze woningen voor een groot gedeelte van het jaar leegstaan. De woningen

worden vaak afgesloten wanneer deze niet worden gebruikt en worden bij tijdelijke terugkeer naar Marokko weer in gebruik genomen. Het wordt binnen de context van dit onderzoek gezien als een probleem omdat de leegstaande woningen een negatieve invloed hebben op het straatbeeld. Het westen kent inmiddels veel initiatieven die diensten aanbieden die het mogelijk maken om een woning tijdelijk of langdurig te verhuren. Een voorbeeld daarvan is de formule van airbnb die zelf geen vastgoed bezit maar het mogelijk maakt voor consumenten om hun woning tijdelijk te verhuren voor korte duur. De vraag is echter waarom dergelijke ideeën nog niet zijn geland bij Marokkaanse Nederlanders die een woning bezitten in Marokko, of er überhaupt behoefte voor is en of er een toekomst mogelijk is in het exploiteren van deze woningen.

1.7 Afbakening

Het onderzoek richt zich op het woningbezit in het land van herkomst van Marokkaanse Nederlanders. In de aanleiding is kort besproken dat er op dit moment geen duidelijk beeld is van het woningbezit van Marokkaanse Nederlanders. Deze data wordt niet als zodanig geregistreerd en kan daarom niet worden gebruikt in de wetenschap. De woning staat centraal in het transnationale leven van veel Marokkaanse Nederlanders. Ook is er de vraag hoe het zit met de woonvoorkeuren en woonpreferenties van deze groep mensen (woonvoorkeuren). Daarnaast is er de vraag of er een verschil is in de manier waarop eerste generatie Marokkaanse Nederlanders hun woning waarderen en de manier waarop nakomelingen van eerste generatie Marokkaanse Nederlanders tegen deze woningen aankijken.

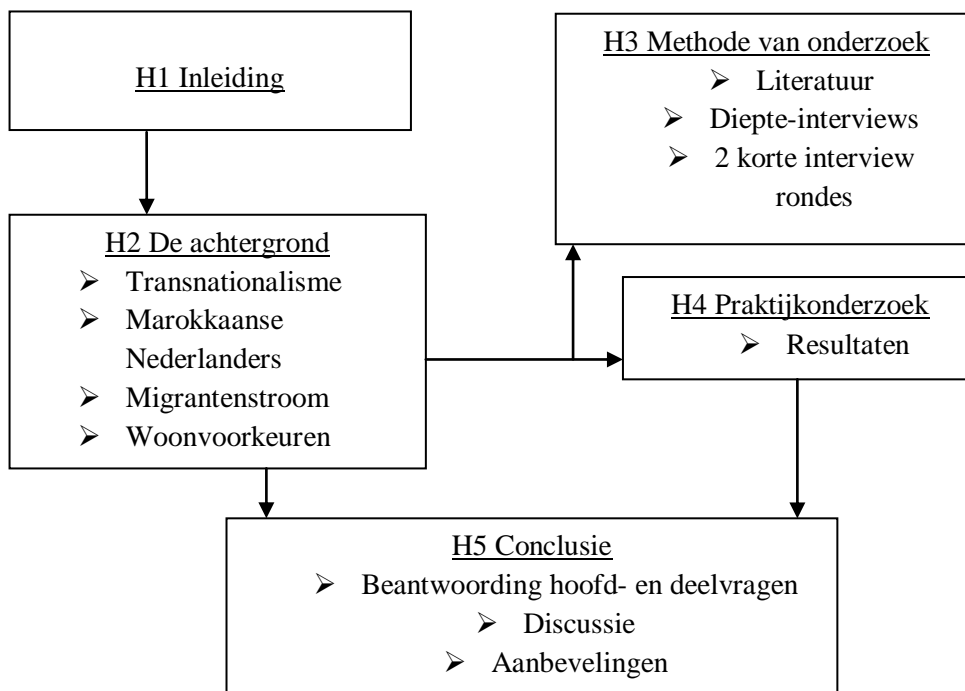
1.7.1 Begripsafbakening

De Marokkaanse Nederlanders die in dit onderzoek de onderzoeksgroep vormen zijn Nederlanders van Marokkaanse komaf. Deze groep wordt gecategoriseerd als allochtoon volgens het CBS. Door het CBS wordt sinds 2000 gebruik gemaakt van de volgende definities voor ‘eerste en tweede en derde generatie allochtonen’:

- *De eerste generatie allochtonen betreft personen die zelf in het buitenland zijn geboren en met minstens één in het buitenland geboren ouder;*
- *De tweede generatie allochtonen bestaat uit personen die in Nederland geboren zijn met minstens één in het buitenland geboren ouder;*
- *De derde generatie allochtonen bestaat uit personen die in Nederland geboren zijn waarvan één of meer grootouders in het buitenland geboren zijn en beide ouders in Nederland.*

1.8 Conceptueel model

Hieronder is een schematische weergave te zien van de onderzoeksopzet.

Figuur 1.1 Schematische weergave onderzoeksrapport

1.9 Leeswijzer

Alvorens te beginnen met het empirische gedeelte, dient eerst een overzicht gegeven te worden van de internationale en nationale literatuur met betrekking tot het transnationalisme, migranten, de woningen en de woonvoorkeuren. Dit gebeurt in hoofdstuk 2. Hoofdstuk 3 geeft een verdere beschrijving van de toegepaste onderzoeksmethoden. Vervolgens zullen de onderzoeksresultaten in hoofdstuk 4 worden beschreven. Tot slot worden de hoofd- en deelvragen van hoofdstuk 1 in hoofdstuk 5 beantwoord in de conclusie.

2. De achtergrond

In dit hoofdstuk wordt het theoretisch en contextuele kader waarbinnen dit onderzoek zich afspeelt beschreven en wordt tevens antwoord gegeven op de eerste deelvraag. Omdat de nadruk in dit onderzoek ligt op de (familie)woning in Marokko is het van belang in te kaderen hoever het onderzoek reikt. De mogelijke (emotionele) waarde die Marokkaanse Nederlanders toe kunnen kennen aan een woning kan beïnvloed worden door factoren als familie, cultuur en religie. Ook aan die aspecten wordt aandacht besteed. Aan de hand van de betekenis die Marokkaanse Nederlanders toekennen aan de woning in Marokko wordt het transnationalisme tussen Marokko en Nederland onderzocht. Het transnationalisme geeft inzicht in waarom veel Marokkaanse Nederlanders nog een band hebben met Marokko en zich (emotioneel) verbonden voelen met dit land ondanks dat zij al vele jaren wonen en werken in Nederland. Daarnaast wordt in kaart gebracht wat de situatie van Marokkanen in Nederland is en hoe deze is ontstaan. Omdat de woning in Marokko in dit onderzoek centraal staat wordt tot slot ingegaan op de woonvoorkeuren van Marokkaanse Nederlanders om daarmee een beter begrip te krijgen van de verschillen tussen de woningen die Marokkaanse Nederlanders in Nederland bezitten en de woningen die zij in Marokko bezitten.

2.1 Transnationalisme

Transnationalisme speelt een belangrijke rol in dit onderzoek omdat de band die vele Marokkaanse Nederlanders met Marokko hebben toe is te schrijven aan het transnationalisme. Transnationalisme gaat over de economische, politieke en sociaal-culturele banden tussen migranten en het land van herkomst en het land van vestiging (Faist, 2010; Portes et al. 1999).

In de jaren '70 werd het begrip transnationalisme geïntroduceerd om de internationale betrekkingen van niet-stedelijke actoren zoals niet-gouvernementele organisaties te omschrijven (Keohane et al. 1972). Jaren later in de jaren '80 werden ook migratie- en vestigingsprocessen van migranten onder het transnationalisme geschaard (Bouras, 2012). Onderzoeken uit deze periode wezen uit dat migranten die met hun gezinnen vertrokken naar onder andere Europese landen nauwe banden onderhielden met hun land van herkomst. De beperkte assimilatie en het feit dat deze migranten niet terugkeerden naar hun land van herkomst, werd door sommige onderzoekers gezien als een belemmering voor integratie (Schmitter Heisler, 1986). De geschiedenis van het transnationalisme gaat echter verder terug de tijd in. In 1928 schreef de Amerikaanse socioloog Robert Park al over de zogenaamde *marginal man* (Park, 1928). Deze individu leefde in twee werelden en zou daarom nooit een geslaagde integratie meemaken. Hij omschreef deze man als:

A cultural hybrid, a man living and sharing intimately in the cultural life and traditions of two distinct peoples; never quite willing to break, even if he were permitted to do so, with his past and his traditions, and not quite accepted, because of racial prejudice, in the new society in which he now sought to find a place. He was a man on the margin of two cultures and two societies, which never completely interpenetrated and fused.

Wanneer wordt gesproken over transnationalisme komt ook vaak de term *diaspora* naar boven. De invulling van beide begrippen komt aardig overeen. Transnationalisme richt zich echter meer op de economische en sociaal-culturele aspecten. De term diaspora wordt daarentegen meer gebruikt om de politieke dimensie van grensoverschrijdende banden te omschrijven (Amersfoort, 2001).

Dat verbondenheid met het herkomstland onder migranten in Nederland een vanzelfsprekend onderdeel is van hun leven is gebleken uit onderzoek van Snel et al. (2004). In het onderzoek werd onderscheid gemaakt tussen drie categorieën migranten: vluchtelingen, etnische minderheden en arbeidersmigranten (expats). De groep etnische minderheden bestaat uit Marokkanen en Antillianen, de vluchtelingen komen uit Irak en het voormalige Joegoslavië en de expats uit Japan en de Verenigde Staten. Aan het onderzoek ligt de veronderstelling ten grondslag dat het verband tussen transnationalisme en integratie kan verschillen per herkomstland en per sociale klasse (Portes, 2002). De uitkomsten van het onderzoek spreken tegen dat Marokkanen en Antilianen in Nederland, groepen met een vermeende zwakke integratiepositie, transnationaler zijn dan migrantengroepen met een sterk economische en sociale positie, zoals migranten uit Amerika. Het onderzoek bewijst namelijk het tegendeel. Migranten uit Amerika en Japan en met een sterke economische en sociale positie zijn vaak transnationaler en hebben een sterkere oriëntatie op het herkomstland (Snel et al. 2004). Er is dus geen verband dat aantoont dat een sterke band met het land van herkomst leidt tot een mindere mate van integratie.

In de wetenschap wordt verder veel gesproken over effecten van het transnationalisme (Vertovec, 2004). Een voorbeeld van een effect van transnationalisme is beschreven door Salih (2003) die onderzoek heeft gedaan naar het gedrag van Marokkaanse vrouwen die emigreerden naar Italië. In dit onderzoek geeft zij aan dat Marokkaanse vrouwen in zowel Italië als Marokko spullen kochten voor beide huizen. In Italië werden spullen gekocht om in de woning in Marokko ten toon te stellen en in Marokko werden spullen gekocht om in Italië ten toon te stellen. Op deze manier werden beide identiteiten, zowel de Italiaanse als de Marokkaanse, door de vrouwen gepresenteerd. De effecten van transnationalisme over het veranderen van meningen, gedragingen en ervaringen van migranten in het land van herkomst en in het land van vestigen zijn belangrijk voor recente studies geweest waarin is onderzocht wat 'thuis' nu eigenlijk is voor migranten (Rapport et al. 1998; Al-Ali et al. 2002). In de wetenschap wordt vaak uitgegaan van een dubbelleven dat wordt geleid door migranten (Vertovec, 2004). Dit dubbelleven kenmerkt zich door verschillende factoren. Vertovec (2004) noemt dit *bifocality*. In de wetenschap is nog steeds niet duidelijk wat deze factoren precies zijn en hoe hier op kan worden ingespeeld. Het is moeilijk om de *bifocality* te beschrijven. De dagelijkse realiteit van migranten komt volgens Golbert (2001) tot stand door een transnationale grens van kruisende ideeën, relaties, geschiedenis en identiteit. Tegelijkertijd is deze realiteit gebonden aan de lokale omgeving door intieme en gedeelde ervaringen. Een migrant neemt zijn geschiedenis in het land van herkomst dus altijd mee. Wanneer wordt gekeken naar Marokkaanse Nederlanders is de vraag welke rol van betekenis de woning, die zij bezitten in Marokko, in dit geheel speelt?

Er is altijd sprake geweest van migratiestromen tussen landen. In de afgelopen decennia zijn deze stromen echter van een dusdanige omvang en van een bepaalde complexiteit dat deze nu gezien worden als een apart sociaal veld (Portes et al. 1999). Dit veld wordt gekenmerkt door mensen die een leven leiden in twee landen. Ze spreken twee talen, hebben een huis in twee landen en onderhouden regelmatig contact met relaties in beide landen. De contacten met relaties in het buitenland zijn economisch, politiek en sociaal van aard (Brouwer, 2006). Portes et al. (1999) beperkt de omschrijving van het transnationalisme tot een concept dat bestaat uit verplichtingen die voortkomen uit werkzaamheden en activiteiten waarvoor het nodig is op reguliere en structurele basis sociale contacten te onderhouden met beide landen. Zij houden in hun omschrijving geen rekening met het door migranten versturen van geld of cadeaus naar familieleden in het land van herkomst, hoewel

dergelijke handelingen bijdragen aan de banden tussen de gemeenschappen, is er volgens hen onvoldoende duidelijk over de invloed van deze bijdrage. Zij leggen de focus enkel op de arbeidsverplichtingen in het vestigingsland. Toch spelen de eerder genoemde factoren een belangrijke rol binnen het transnationalisme. Voor veel migranten is de relatie met het land van herkomst daarom niet alleen van emotionele of praktische aard. Zo blijft er onder andere ook een financiële link met het land van herkomst doordat de families, de achtergelaten familie financieel blijven steunen door geld te sturen (Strijp, 1997). Dit is ook gebleken bij de Marokkaanse Nederlanders. Entzinger (1975) geeft aan dat de gastarbeiders die naar Nederland kwamen vanaf het begin af aan over terugkeerwensen spraken. Deze wens verdween voor veel van de gastarbeiders echter toen zij hun gezin lieten overkomen. Ondanks het permanente verblijf van het gezin in Nederland bleven de immigranten contact onderhouden met het land van herkomst. Vaak omdat er nog familie achter was gebleven die niet mee is geëmigreerd maar vaak ook omdat men, ondanks het verdwijnen van de wens om ooit terug te keren, het land nooit is vergeten.

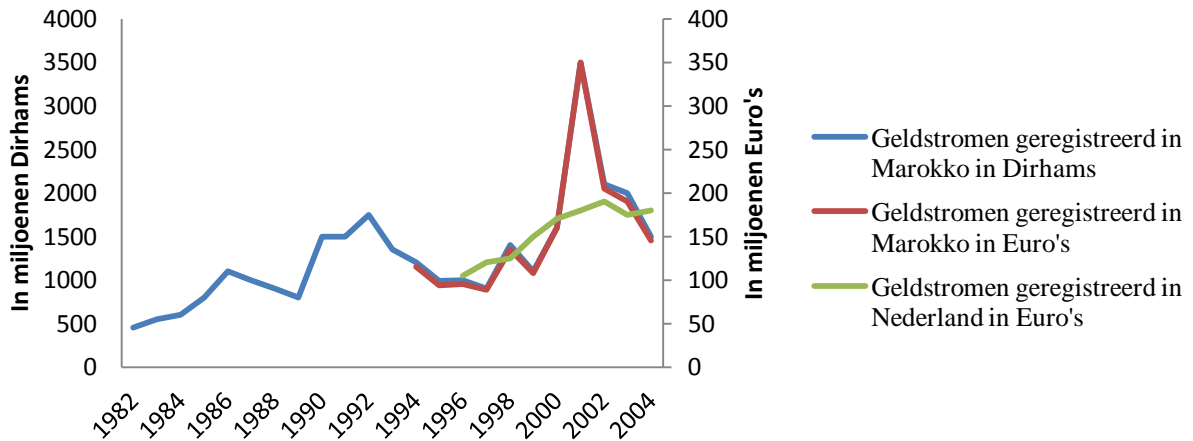
In de literatuur wordt onderscheid gemaakt in verschillende indicatoren waarmee naar transnationale banden met het herkomstland van migranten gekeken kan worden. Bouras (2012) maakt de volgende opsomming van deze indicatoren:

- Ondernemerschap: import en export
- Geldovermakingen
- Goederen sturen
- Participatie in culturele, politieke of religieuze bijeenkomsten
- Organiseren van onderwijs in de eigen taal en cultuur; opzetten eigen scholen en kranten
- Op de hoogte blijven van politieke ontwikkelingen in land van herkomst
- Deelnemen aan demonstraties
- Bellen en schrijven
- Huis of land kopen in het land van herkomst; investeren in een bedrijf land van herkomst
- Geld doneren aan liefdadigheidsinstellingen
- Reizen naar het land van herkomst
- Televisiekijken via satellietshotel

In het onderzoek dat in deze masterthesis is uitgevoerd is ingezoomd op de indicator: *huis of land kopen in het land van herkomst*. Die rol van de woning binnen het transnationale karakter van Marokkaanse Nederlanders wordt uitgediept.

Geldovermakingen worden in de literatuur ook gezien als een indicator van transnationalisme (Vertovec, 2004). In een onderzoek dat dateert uit 2006 wordt gesteld dat het lastig is in kaart te brengen hoe groot de geldstromen exact zijn die van Nederland naar Marokko worden gestuurd (Barendse et al. 2006). In figuur 2.1 is te zien dat de geldstromen in de periode tussen 1982 en 2004 fluctueren. Ook is te zien dat de geldstromen in de betreffende jaren flink boven de 100 miljoen euro uitkomen. Volgens Barendse et al. (2006) wordt circa 15% van dit bedrag besteed aan huisvesting.

Geldstromen van Nederland naar Marokko

Figuur 2.1 Geldstromen van Nederland naar Marokko Bron: Office des Changes & DNB (Eigen bewerking)

In dit onderzoek wordt het transnationalisme benaderd op het individuele niveau van migranten. Uit onderzoek is gebleken dat verschillende zaken zoals het onderhouden van relaties in het herkomstland en het sturen van geld naar het herkomstland bijdragen aan transnationale banden (Strijp, 1997; Brouwer, 2006; Barendse et al. 2006). Ook het bezit van de woning in het land van herkomst speelt daarin een rol. In het praktijkonderzoek wordt antwoord gegeven op de vraag voor welke rol de woning in dit geheel speelt.

Naast de indicatoren worden er in de literatuur ook factoren genoemd die de aard van banden beïnvloeden (Bouras, 2012). In tabel 2.1 wordt een overzicht gegeven van de voor dit onderzoek relevante factoren.

Tabel 2.1 Factoren die de aard van transnationale banden beïnvloeden

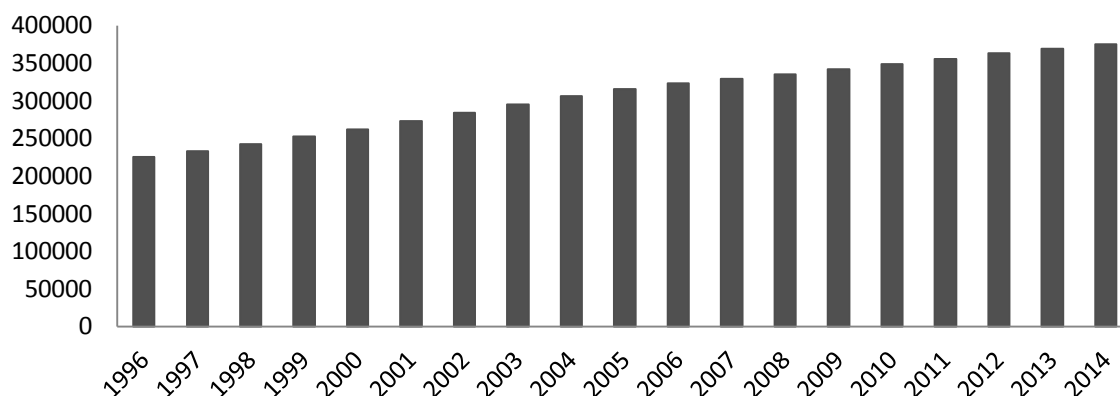
Factoren	Veronderstelde richting van de banden		
<i>Omvang en samenstelling migrantengemeenschap</i>	Kleine gemeenschap (m)	→	Sterke oriëntatie op het herkomstland
	Grote gemeenschap (m/v)	→	Sterke oriëntatie op vestigingsland
<i>Verblijfsduur</i>	Langer verblijf	→	Afname banden
<i>Technologische mogelijkheden</i>	Telefoon en internet	→	Hogere frequentie, snelheid en regelmaat in contacten
<i>Transportmogelijkheden</i>	Vliegen	→	Hogere frequentie, snelheid en regelmaat in contacten
<i>Levenscyclus</i>	Jong en ongehuwd	→	Minder banden
	Gehuwd en gezin	→	Meer banden
<i>Positie in vestigingsland</i>	Marginale positie	→	Sterke oriëntatie op herkomstland

Bron: Bouras, 2012

2.2 Marokkaanse Nederlanders

In deze paragraaf wordt een beeld gegeven van de Marokkaanse Nederlander. Aan de hand van demografische gegevens wordt de onderzoekspopulatie in kaart gebracht en wordt er ingegaan op de woning die zij bezitten in Marokko.

Aantal Marokkaanse Nederlanders

Figuur 2.2 Bron: CBS, 2014 (Eigen bewerking)

In de afgelopen decennia is de migrantenstroom uit Marokko naar Nederland niet altijd even constant geweest. Met de komst van gastarbeiders vanaf de jaren '60 is het aantal migranten niet altijd stabiel geweest. De afgelopen 20 jaar laat echter een vrij stabiele stijging zijn. Figuur 2.1 toont een overzicht van het totaal aantal Marokkaanse allochtonen in Nederland. Hiertoe worden de Marokkaanse allochtonen gerekend die onder de in paragraaf 7.1 gegeven definitie van CBS vallen. Dit betekent dat ook in Nederland geboren burgers met minimaal één allochtone ouder tot deze groep worden gerekend. De stijging van het aantal Marokkaanse allochtonen heeft niet alleen met migratie te maken maar ook met natuurlijke demografische ontwikkelingen zoals gezinsuitbreiding. Ook behoren hiertoe de zogeheten gezinsherenigingen, waarbij een Marokkaanse allochtoon zijn gezin over laat komen vanuit Marokko.

2.2.1 Woningen

Het land Marokko kent een brede variëteit aan type woningen. Het type woning waar dit onderzoek zich op centreert zijn veelal van hetzelfde type. Toch is er een duidelijk verschil tussen de familiewoningen in Marokko. Dit verschil heeft te maken met de locatie van de woning. Woningen gebouwd in de stad hebben vaak geen tuin en zijn vanaf de grond per laag gebouwd. In de dorpen beschikt men vaak over meer grond, omdat deze van oudsher familie-eigendom is of omdat men deze relatief goedkoop kan aanschaffen. Woningen hebben in de dorpen daarom veel vaker een grote omheining om het erf. In tegenstelling tot de woningen in de steden wordt het woongedeelte bij deze woningen al op begane grond gebouwd, zoals ook gangbaar is in Nederland.

Daarnaast is er een verschil in de kosten die bij de bouw van een woning komen kijken. Op het platteland in het zuidwesten van Marokko staan paleizen naast verouderde, primitieve woningen. Toch zijn het vaak de paleizen die het grootste gedeelte van het jaar leeg staan. De kosten voor het bouwen van een woning variëren per streek. Vaak zijn het de mensen die in de grote stad wonen en werken of geëmigreerde Marokkanen die zich een grote, moderne woning kunnen permitteren op het platteland. Bij de bouw van een woning komen vaak kosten kijken die sterk afhankelijk zijn van de bewoner, of de persoon die de woning bouwt. De afwerking zorgt vaak voor de grootste kostenpost. Hiermee wordt de aankleding van de woning bedoeld. Vergelijkbaar met een keuze als het kiezen voor natuurstenen plavuizen of de keus voor een goedkoper materiaal. De mozaïek aankleding die men vaak aantreft in Marokkaanse woningen brengt hogere kosten met zich mee dan een geverfde muur.

Dat woningen in Marokko niet altijd van alle gemakken voorzien zijn bewijst ook tabel 2.1 waarin wordt weergegeven hoeveel procent van het aantal woningen is aangesloten op het elektriciteitsnetwerk. De meest recente beschikbare cijfers over dit onderwerp dateren inmiddels alweer van 2004. De afgelopen decennia blijkt de Marokkaanse overheid flink te hebben geïnvesteerd in de infrastructuur voor de aanleg van elektra.

Tabel 2.2 Percentage van het aantal woningen in Marokko dat op het elektriciteitsnetwerk is aangesloten (in %)

Jaar	Stad	Platteland
2004	89,9	43,2
1994	80,7	9,7
1982	74,4	4,5

Bron: HCP, 2014

Omdat het overgrote deel van Marokkaanse Nederlanders van oorsprong uit rurale gebieden van Marokko komt (Obdeijn, 1994; Fokkema et al. 2009), bevinden de woningen die zij in Marokko bouwden of kochten zich ook voornamelijk in deze rurale plattelandsgebieden. Ondanks dat de woningen in vergelijking met woningen in de directe omgeving behoorlijk luxe waren, is dat in vergelijking met Nederlandse woningen nog altijd een stuk minder luxe. Inmiddels hebben veel huiseigenaren met het verdiende geld dat zij in de afgelopen decennia in Nederland verdienden, hun woning in Marokko verbeterd en voorzien van alle gangbare gemakken.

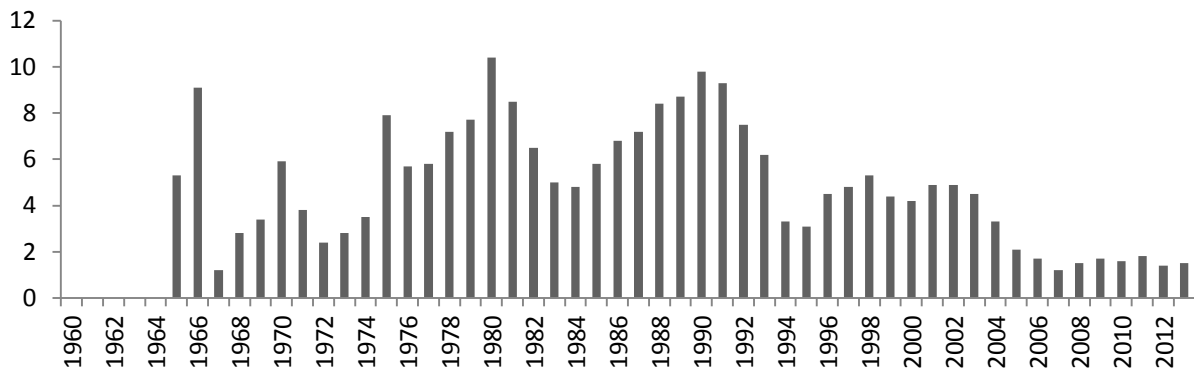
2.3 Migrantenstroom

Al sinds mensenheugenis is er sprake van migratie. Nederland trok kort na de Tweede Wereldoorlog de eerste migranten aan uit de postkoloniale landen Nederlands-Indië en de Molukken en later ook uit Suriname en de Antillen (Grever, 2007). Halverwege de jaren '60 ontstond er een opkomst van onder meer Marokkaanse migranten naar Nederland vanwege de sterke vraag naar arbeiders. Al enige jaren eerder bleek Nederland een aantrekkelijk land voor gastarbeiders uit landen als Spanje en Italië voor onder andere de Staatsmijnen en Hoogovens. In de jaren '60 worden er zogeheten wervingscontracten gesloten met landen rond de Middellandse Zee en in 1969 wordt dit contract ook met Marokko getekend (Van de Beek, 2010). De Marokkaanse overheid stimuleerde de totstandkoming van deze overeenkomst uit economische en politieke motieven. De overheid moedigde voornamelijk de emigratie van Marokkanen uit de Rif (Noord-Marokko) aan als oplossing voor de armoede en de politieke oppositie in deze regio (Brand, 2006). Met de komst van de gastarbeiders veranderde de arbeidsmarkt. Volgens verschillende economen was de komst van gastarbeiders noodzakelijk omdat autochtone arbeiders niet bereid waren om een baan aan te nemen tegen het salaris dat de werkgevers voor ogen hadden (Lakeman, 1999). De gastarbeiders die overkwamen van landen als Marokko waren wel bereid tegen deze salarissen te werken en kwamen met het doel hun contract uit te zitten en geld te sparen om vervolgens weer terug te keren. De eerste Marokkanen die eind jaren '60 en begin jaren '70 naar Nederland kwamen om te werken zouden aanvankelijk voor twee jaar blijven. De toenmalige wet- en regelgeving maakte het mogelijk om dit verblijf ook daadwerkelijk tijdelijk te houden, vaak ook voor de duur van het contract. Dit kon met name door de arbeids- of verblijfsvergunningen niet te verlengen (Entzinger, 1984). Het waren echter destijds onder meer de werkgevers die voor een langer verblijf van de arbeidskrachten pleitten. Zij gaven er de voorkeur aan de inmiddels ingewerkte arbeiders voor hun bedrijf te behouden. Er werd bij de overheid aangedrongen op maatregelen om

gezinshereniging mogelijk te maken en om een langer verblijf van de gastarbeiders daardoor gunstiger te maken.

Met de komst van deze immigranten steeg ook de vraag naar huisvesting. In de jaren '70 en '80 volgden hun families in het kader van gezinshereniging. Decennia later zijn de meeste Marokkaanse immigranten herenigd met hun families en leiden zij hun leven in Nederland.

Migratie van Marokkanen naar Nederland (in aantal x 1000)

Figuur 2.3 Aantal Marokkaanse immigranten 1960 – 2013 Bron: CBS, 2014 (Eigen bewerking)

De bovenstaande grafiek laat over de afgelopen 20 jaar een sterke daling zien van het aantal Marokkaanse immigranten. De meeste Marokkaanse immigranten van de afgelopen jaren vestigen zich in Nederland in het kader van gezinshereniging en gezinsvorming (CBS, 2014). Onder gezinsvorming wordt verstaan dat een Marokkaanse Nederlander, trouwt in Marokko waarna de echtgenoot of echtgenote vanuit Marokko emigreert naar Nederland. Het migrantenonderwerp heeft altijd vele discussies doen opwaaien, zo ook in Nederland. Er waren al vroeg voor- en tegenstanders voor de komst van gastarbeiders. De politiek heeft een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van gastarbeiders in Nederland. Zo kwam er in 1970 een 'Nota buitenlandse werknemers'. Dit was een beleid waarin de gastarbeiders ruime mogelijkheden werden geboden tot gezinshereniging, maar waarin niettemin rekening werd gehouden met de kans dat zij ook nadien nog zouden willen terugkeren. Het was een tweesporen beleid waarin men de eigen etnisch-culturele identiteit zou kunnen behouden, maar daarnaast ook zou integreren in de Nederlandse samenleving, zodat men in vrijheid zou kunnen kiezen om te blijven in Nederland of terug te keren naar het land van herkomst (Struijs, 1998).

De term gastarbeiders wordt niet veel meer gebruikt. Wel spreekt men in de media en op andere platformen veel over de Marokkaanse Nederlander. De vraag is echter wie deze Marokkaanse Nederlander nu eigenlijk is. Veel Marokkaanse immigranten zijn vanaf de jaren '60 naar Nederland gekomen met het idee om hier te werken, geld te verdienen en om de familie in het land van herkomst daar financieel mee bij te staan (Lakeman, 1999). Het verdiende geld werd dan ook vaak geïnvesteerd in de aankoop van een woning in het land van herkomst. Vaak ook met de gedachte hier ooit weer naar terug te willen verhuizen en dit aan te houden als permanente verblijfplaats. Nu we decennia later eigenlijk niet meer kunnen spreken over Marokkaanse immigranten, maar er meer wordt gesproken over eerste, tweede en derde generatie Marokkaanse Nederlanders zijn die toekomstplannen mogelijk veranderd. Want hoe kijkt een Marokkaanse Nederlander die in Nederland is geboren en getogen nu eigenlijk aan tegen deze woning die zij (of hun ouders) bezitten in het land van herkomst?

2.4 Woonvoorkeuren

Salih (2003) heeft aangetoond dat het transnationalisme ook terug te zien is in de woning die migranten bezitten in het vestigingsland. Een van de manieren waarop immigranten proberen de eigen culturele identiteit terug te laten komen in hun leven dat zich buiten de eigen culturele grenzen bevindt is door deze terug te laten komen in de eigen woning (Mulkes, 1999). Binnen het onderzoek dat is uitgevoerd in deze masterthesis wordt ook gekeken naar de manier waarop Marokkaanse Nederlanders hier betekenis aan geven.

De familiewoning in Marokko kent naast het feit dat deze zich in een ander land bevindt, meer verschillen met de woning in Nederland waarin gewoond en geleefd wordt. In onderzoek werd vaak verondersteld dat een van de indicatoren van het transnationalisme bestaat uit de leefstijl van de migrant in het vestigingsland (Snel et al. 2004). De leefstijl van een individu en daarmee ook het woongenot wordt onder meer bepaald door de woonvoorkeuren en in hoeverre hieraan wordt voldaan (Mulkes, 1999). Het verschil in type woning tussen de familiewoning en de woning in Nederland beperkt zich vaak niet tot uiterlijke verschillen, maar kent vaak ook een functionele dimensie. Hoe zit het nu eigenlijk met de woonvoorkeuren van Marokkaanse Nederlanders, en in hoeverre sluit de ‘Nederlandse woning’ daar op aan?

Het type woning waarin iemand woont speelt een belangrijke rol in het woongenot. Het is echter niet altijd mogelijk om een woning te bezitten die volledig aansluit op de woningvoorkeuren (Bolt, 2001). Dit kan verschillende redenen hebben. De voornaamste reden is de woningprijs, wanneer een woning te duur is, of de huur is te hoog, zal iemand genoeg moeten nemen met een andere woning.

Behalve functionele woonwensen is er ook de expressieve dimensie van het wonen. Hiermee wordt de aankleding van de woning bedoeld. Binnen het transnationalisme wordt de expressieve dimensie aangewezen als de manier waarop migranten hun relatie tot het herkomstland terug laten komen in de woning in het vestigingsland. Op basis van voornamelijk kwantitatief onderzoek is wel veel bekend over de functionele woonwensen, zoals de ruimte in de woning, de betaalbaarheid en de aanwezigheid van voorzieningen, maar is het nog nauwelijks duidelijk in hoeverre Marokkaanse Nederlanders hun woning zien als een middel om hun eigen identiteit te communiceren. Een mogelijk belangrijke factor van die expressieve dimensie is de culturele achtergrond en daarbij de vraag in hoeverre deze een rol speelt bij de wens om de eigen identiteit tot uitdrukking te brengen in de woonsituatie. Deze expressieve kant kan daarnaast ook terug te zien zijn in de woonomgeving. Een individu kan specifiek voor een buurt of wijk kiezen vanwege de uitstraling. Deze expressieve kant van de omgeving waarin de woning zich bevindt wordt veel in literatuur over woningen, woonomgevingen en leefstijlen behandeld. De Wijs-Mulkens (1999) omschrijft de woonsituatie als iets dat smaak uitdrukt: een bundel leefstijl-attributen die de identiteit van de (vermoedelijke) bewoners communiceert door middel van de locatie van het huis, de buurt en het externe en interne voorkomen van het huis.

“Door de grote verscheidenheid in leefstijl en gedragspatronen groeit ook de variatie in de vraag naar woningen en woonomgevingen. Er is in dit opzicht niet langer sprake van een tweedeling in ‘stedeling’ en ‘dorpsbewoner’ of van een driedeling in ‘gezinsgerichte’, ‘carrière makers’ en consumenten. Mensen bepalen hun woonvoorkeuren veel meer op grond van hun eigen waarden en identiteit” (Ministerie van VROM 2000, p.51).

Bovenstaand citaat van het toenmalige ministerie van VROM, geeft aan dat dit onderwerp al langere tijd een onderwerp van gesprek is. Door onder meer de grotere keuzemogelijkheden op de

woningmarkt en de toegenomen welvaart zijn individuele waarden steeds belangrijker geworden bij de bepaling van woonvoorkeuren. De individuele identiteit, die onder meer bestaat uit individuele waarden, speelt een belangrijke rol bij de keuze voor een woning of woonomgeving. Door zowel het interieur als ook de buitenkant van de woning naar eigen smaak in te richten en vorm te geven, geeft de bewoner zijn of haar smaak weer (De Wijs-Mulkens, 1999). Een onderzoek uit 2001 (SmartAgent Company) heeft in kaart gebracht dat maar liefst 40 procent van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders graag zou zien dat de gebouwde omgeving refereert aan de culturele achtergrond van hun bevolkingsgroep. Toch ziet het Nederlandse straatbeeld er voornamelijk ‘Nederlands’ uit. Met de ontwikkelingen van wijken als Le Medi in Rotterdam, die in mediterrane stijl is gebouwd, is de opkomst van wijken waarin zich een expressieve identiteit laat zien in gang gezet. Dit heeft mogelijk ook te maken met de ontwikkeling van allochtone Nederlanders. Het aantal allochtonen dat zich in de afgelopen decennia heeft opgewerkt op de maatschappelijke ladder blijft gestaag toenemen. De toename in welvaart die hiermee gemoeid gaat zorgt er ook voor dat de keuzevrijheid op de woningmarkt groter wordt. Voor mensen die weinig te kiezen hebben ligt de prioriteit bij het vinden van een woning die voldoet aan de basisbehoeften (Driessen en Beerenboom, 1983). De basisbehoeften zijn functioneel van aard, maar door de grotere keuzevrijheid die allochtone Nederlanders vandaag de dag hebben neemt de relevantie van de expressieve kant van het wonen toe. Nu de opkomst van de allochtone middenklasse toeneemt en daarmee de keuzevrijheid toeneemt betekent dit dat dit fenomeen terug te zien moet zijn in het straatbeeld. Het Ministerie van VROM schreef al in 2002: *‘Een niet onaanzienlijk deel van de allochtone groepen in Nederland lijkt belang te hechten aan een ruimere mogelijkheid om de eigen cultuur en expressie tot uiting te laten komen in woning en woonmilieu. Verwacht mag worden dat dit aantal zal toenemen met de groei van de allochtone bevolking en met het voortschrijven van de emancipatie van diverse groepen hieruit. De raad acht het mogelijk dat toenemende emancipatie niet een temperende, maar juist een stimulerende werking zal hebben op de vraag naar multicultureel bouwen. Bij een toenemende welvaart zullen velen juist de eisen ten aanzien van wonen verhogen en meer ruimte claimen voor cultuur en expressie’*. Toch heeft Nederland in de afgelopen tien jaar slechts enkele ontwikkelingen gekend die onder de noemer multicultureel bouwen vallen. Een mogelijke reden hiervoor is dat de woonvoorkeuren van nakomelingen van eerste generatie allochtonen steeds meer gaan lijken op die van autochtonen. Dit past binnen de assimilatietheorieën, die er van uitgaan dat woonvoorkeuren van allochtonen steeds meer op die van autochtonen gaan lijken, naarmate de verblijfsduur in de ontvangende samenleving langer is en naarmate hun sociaaleconomische positie beter wordt (Massey, 1985).

Afbeelding 2.1 Links een moderne Nederlandse zithoek en aan de rechterzijde een Marokkaanse zithoek

Bovenstaande afbeelding toont een voorbeeld van de expressieve dimensie van het wonen. Met een woning en ook de inrichting, laten mensen zien met welke sociale groep zij zich associëren (Kearns e.a. 2000). Daarmee vormen woningen ook een belangrijk communicatiemiddel van de eigen

identiteit (Duncan, 1981). De vraag is dan ook wat voor keuze de Marokkaanse Nederlander maakt bij de expressieve invulling van de woning? Interessanter nog is of er een verschil is in de manier waarop de woning in Nederland wordt ingericht en de manier waarop de familiewoning in Marokko is ingericht. Is er een gelijkenis in de expressieve dimensie van beide woningen?

In dit onderzoek is al eens eerder verwezen naar de in Mediterrane stijl gebouwde wijk Le Medi in Rotterdam. Op afbeelding 3 is een vergelijking te zien tussen rijwoningen die zijn gebouwd in een traditionele (Nederlandse) stijl (links) en de rijwoningen in de wijk Le Medi. De expressieve dimensie komt in de woningen van de wijk Le Medi duidelijk naar voren.

Afbeelding 2.2 Links traditionele bouwstijl rijwoningen en rechts rijwoningen in de wijk Le Medi

Migranten geven op verschillende manieren invulling aan de manier waarop zij hun transnationale bestaan leiden. Eén van die manieren is door de eigen cultuur terug te laten komen in het interieur en exterieur van een woning. Het verschil tussen woningen in Marokko en woningen in Nederland is goed waar te nemen. In dit onderzoek is aandacht besteed aan de vraag of Marokkaanse Nederlanders dit verschil minimaliseren door hun cultuur terug te laten komen in hun woning in Nederland en of zij een andere invulling zouden willen geven aan hun huidige woonomgeving.

3. Methode van onderzoek

In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de onderzoeksmethoden die binnen dit onderzoek zijn toegepast. In hoofdstuk 1 is al kort aan bod gekomen wat de wijze van dataverzameling is en in dit hoofdstuk wordt hier een verdere beschrijving van gegeven. Er is in dit onderzoek geen hypothese geformuleerd vanwege het verkennende karakter (Baarda & De Goede, 2006). De theorie over het transnationalisme staat in het onderzoek centraal omdat wordt gekeken naar de rol van de woning en woonvoorkeuren binnen het transnationalisme. Er wordt gezocht naar het verkrijgen van een inzicht in de rol die de woning in het leven van Marokkaanse Nederlanders speelt en hoe zij de toekomst van hun woningen in Marokko zien. Er is gebruik gemaakt van een open empirische benadering omdat de rol van de woning die Marokkaanse Nederlanders in Marokko bezitten niet eerder is onderzocht in de bestaande theorie.

3.1 Onderzoeksstrategie

In de literatuur is veel onderzoek gedaan naar migranten en de keuzes die migranten in het land maken waarnaar zij zijn geëmigreerd. In de afgelopen decennia is echter weinig tot geen onderzoek gedaan naar de keuzes die zij maken in het land van herkomst. Het feit dat veel gastarbeiders in Nederland nog structureel terugkeren naar het land van herkomst om daar vakanties door te brengen of andere relaties te onderhouden geeft aan dat er een wereld is waarin deze groep mensen acteert waarover tot op heden nog niet veel bekend is. De woning die Marokkaanse Nederlanders bezitten is een aspect van het transnationale leven dat zij leiden. De woning dient hier als leidraad in een onderzoek dat zich centreert rondom het transnationalisme. Door bestaande literatuur over migranten te analyseren is een beeld verkregen van de onderzoeken waar Marokkaanse Nederlanders het onderwerp van zijn geweest. Deskresearch is één van de toegepaste methodieken in dit onderzoek. Voor deze thesis is daarnaast gebruik gemaakt van praktijkonderzoek. Er is gekeken naar een probleem dat zich binnen deze gemeenschap voordoet en tevens is gekeken naar hoe hier in de toekomst mee om kan worden gegaan volgens de betrokkenen. Dit onderzoek is conform de grounded theory in meerdere rondes uitgevoerd.

Om te achterhalen hoe Marokkaanse Nederlanders hun familiewoning in het land van herkomst waarderen zijn interviews gehouden met Marokkaanse Nederlanders. Binnen het onderzoek is geen specifieke focus gelegd op een bepaalde stad of streek. Voor het vinden van respondenten is voor de diepte-interviews gebruik gemaakt van het persoonlijke netwerk van de auteur en zijn voor de tweede en derde ronde respondenten benaderd bij Marokkaanse moskeeën en instellingen.

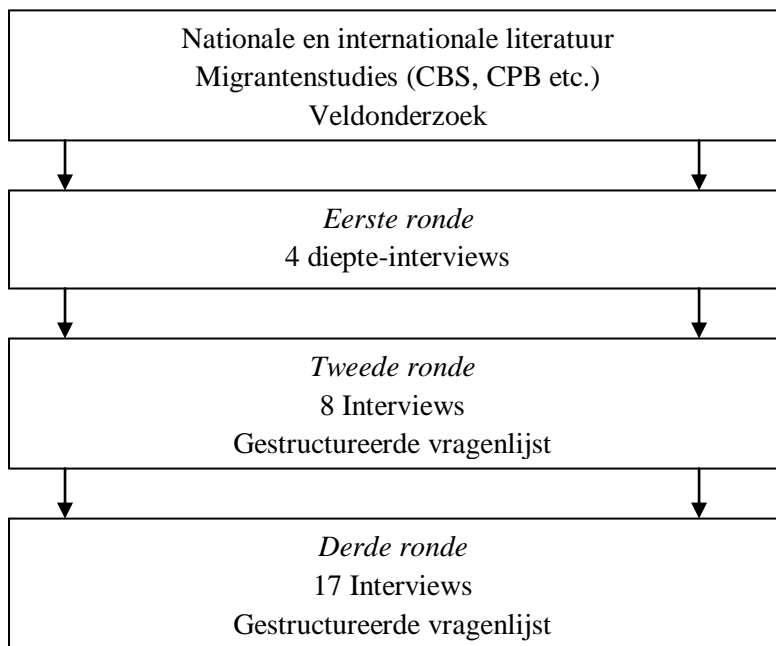
3.1.1 Grounded theory

In dit onderzoek is gebruikt gemaakt van de ‘grounded theory’ methode (Glaser & Strauss, 1967). Dit kan gezien worden als een systematische methode in de sociale wetenschappen die het mogelijk maakt om al voor het volledig uitwerken van een onderzoeksopzet stappen te doorlopen om data te verzamelen. Aan de hand van deze onderzoeksmethode wordt geprobeerd het transnationalisme van Marokkaanse Nederlanders beter te begrijpen door de betekenis van de huizen die zij in Marokko bezitten te onderzoeken. Omdat dataverzameling niet altijd even gemakkelijk is, is gaande weg gedurende het onderzoeksproces invulling gegeven aan de manier van dataverzameling. In de onderzoeksopzet was al duidelijk dat gebruik gemaakt zou worden van kwalitatieve data, door het afnemen van interviews. Het gebruik van kwantitatieve data van nationale schaal is niet mogelijk

geweest omdat deze niet ter beschikking van de onderzoeker waren. Gedurende het onderzoek is iteratief duidelijk geworden hoe de hoofd- en deelvragen beantwoord kunnen worden met de verzamelde data. In eerste instantie zijn vier diepte-interviews afgenomen, waarbij een gesprek is aangegaan en vragen zijn gesteld aan de hand van een topiclijst. De diepte-interviews hebben de nodige input gegenereerd voor het creëren van een gestructureerde vragenlijst die vervolgens in korte vraaggesprekken doorlopen is met de respondenten. Omdat gesloten vragen soms onvoldoende input leveren zijn veel van de vragen open van aard. Met deze gestructureerde vragenlijst is een tweede ronde interviews (korte vraaggesprekken) gehouden waarmee data is verzameld. De informatie uit de tweede ronde is vervolgens weer gebruikt samen met de informatie uit de diepte-interviews om de vragenlijst aan te passen en een derde ronde dataverzameling uit te voeren, waarmee opnieuw respondenten zijn benaderd.

Het werken in verschillende rondes bij het verzamelen van data biedt de mogelijkheid om de eerder verzamelde data mee te nemen in de volgende ronde. Om enige structuur aan te brengen is in alle drie de rondes gewerkt met thema's (onderwerpen) waar de gestelde vragen onder vallen. Deze thema's zijn: *locatie en gebruik* (van de familiewoning), *(emotionele) waardering, eigendom, vestigingsklimaat, bestemming* en *woonvoorkeuren*. In de laatste ronde is daar het thema *financiën* aan toegevoegd.

Dataverzameling

Figuur 3.1. Opzet dataverzameling

3.2 Literatuur

Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van zowel nationale als internationale literatuur. Om goed te begrijpen hoe de respondenten hun familiewoning beoordelen is tevens gekeken naar de culturele identiteit van de respondenten. De relatie die zij met Nederland en Marokko hebben heeft daarin centraal gestaan.

3.3 Veldonderzoek

Om een beter begrip te krijgen van de leegstandsproblematiek waar dit onderzoek onder meer aandacht aan besteedt, is een bezoek aan Marokko onderdeel geweest van dit onderzoek. Gedurende dit bezoek is op een aantal locaties in het Zuidwesten van Marokko gekeken naar de aard van het probleem. Omdat dit heeft plaatsgevonden in de zomer van 2014 bleken veel van de woningen op dat moment wel in gebruik te zijn genomen. Desondanks was dit niet in alle gevallen zo. Er is uitvoerig gesproken met lokale bewoners en eigenaren van woningen om een indruk te krijgen van de problemen. Deze gesprekken hebben voor de input gezorgd voor de interviews die later in Nederland zijn afgenomen.

3.4 Diepte-interviews

In de bestaande literatuur is veel bekend over de functionele eisen en wensen van allochtonen in Nederland met betrekking tot hun woongenot. Er is echter minder bekend over zaken als het woningbezit in het buitenland en subjectieve aspecten die bij het woongenot komen kijken. Dit geldt dus ook voor Marokkaanse Nederlanders. Om inzicht te krijgen in deze aspecten is gebruik gemaakt van een praktijkonderzoek. Voor het praktijkonderzoek zijn vier diepte-interviews afgenomen. Het interview is een vraaggesprek waarin getracht wordt de beleving, de mening en de emotie van de geïnterviewde waar te nemen en vast te leggen. Het doel van het diepte-interview is informatie te verzamelen over vooraf bepaalde onderwerpen (Verhoeven, 2007). De onderwerpen die in het interview behandeld worden zijn afgeleid uit de achtergrond studie van hoofdstuk 2 en het veldonderzoek. De manier waarop Marokkaanse Nederlanders de familiewoning in het land van herkomst waarderen en hoe zij de toekomst van deze woningen zien staan hierin centraal. De interviewvragen zijn semigestructureerd en open van aard. Er is een topiclijst gebruikt om de interviews van een bepaalde structuur te voorzien. Deze onderzoeksmethode is uitermate geschikt om in te zoomen op de achtergrond en beweegredenen van de respondenten. De resultaten in dit onderzoek zijn gebaseerd op vier diepte-interviews en 27 korte vraaggesprekken aan de hand van een vragenlijst.

De vier respondenten voor de diepte-interviews komen allen uit het persoonlijke netwerk van de auteur. Bij de keus voor de respondenten is het een vereiste geweest dat de respondent, of een eerste graad familielid van de respondent, in het bezit is van een (familie)woning in Marokko.

3.4.1 Interviewkandidaten diepte-interviews

De jongste respondent is 30 jaar en de oudste is 33 jaar. Drie respondenten werken momenteel fulltime. Eén respondent werkt parttime en volgt daarnaast nog een studie. Drie respondenten hebben een HBO opleiding gedaan en één respondent heeft een universitaire studie genoten. Twee respondenten zijn getrouwd. Drie respondenten zijn een man en één is een vrouw.

3.5 Korte interviews tweede en derde ronde

In navolging op de diepte-interviews is in de tweede en derde ronde van het praktijkonderzoek een vragenlijst ingevuld met respondenten. Deze respondenten zijn benaderd bij een Marokkaans Islamitische instelling in Leeuwarden. Omdat de bereidheid om mee te werken aan het onderzoek zonder begeleiding niet groot was zijn de respondenten door de vragenlijst heen begeleid. Dit heeft geleid tot korte vraaggesprekken waarbij de respondenten soms ook buiten de antwoordmogelijkheden van de vraag antwoordden. In de verwerking van de data is geprobeerd deze antwoorden zo veel mogelijk mee te nemen. Ook de taalbarrière van vooral oudere Marokkaanse

Nederlanders maakte het noodzakelijk om de respondenten door de vragenlijst heen te begeleiden en vergde een intensieve begeleiding en uitleg bij het beantwoorden van de vragen.

3.6 Kwaliteit van de data

De resultaten van dit onderzoek zijn voor een groot deel gebaseerd op kwalitatieve data. De data is verworven ter beantwoording van de hoofd- en deelvragen. De kanttekening die bij dit onderzoek wordt gemaakt is dat de resultaten niet direct zijn te generaliseren voor de gehele populatie. Dit is overigens kenmerkend voor verkennend onderzoek (Verhoeven, 2007). De resultaten van de tweede en derde ronde interviews bieden door het gebruik van gestructureerde vragenlijsten enig cijfermatig inzicht. Echter kan dit niet worden omschreven als kwantitatieve data omdat daarmee de indruk kan worden gewekt dat de steekproefgrote een representatieve afspiegeling vormt van de totale populatie. Daarnaast is de grootste groep respondenten benaderd bij een Islamitische instelling waar veel Marokkaanse Nederlanders bijeen komen. Omdat op deze locatie enkel islamitische mensen aanwezig zijn, is het mogelijk dat de antwoorden van de respondenten in sommige gevallen religieus van aard zijn. Verwacht wordt echter dat dit ook het geval zou zijn wanneer de respondenten op een andere plek benaderd waren omdat de meeste Marokkaanse Nederlanders islamitisch zijn.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de uitkomsten van de interviews beschreven. In eerste instantie zijn er diepte-interviews gevoerd met vier respondenten. Zij hebben vervolgens de nodige inbreng gegeven voor het opstellen van een gestructureerde vragenlijst. Die is daarna gebruikt om meer data te verkrijgen in twee rondes waarin korte interviews zijn afgenomen. Het verkennende karakter van dit onderzoek maakt het mogelijk de meningen en emoties van de respondenten op te vangen. Er wordt een beeld geschetst van de beleving van Marokkaanse Nederlanders.

4.1 De diepte-interviews

In de eerste gesprekken is afgetrapt met een korte introductie waarin de aanleiding en het onderwerp van het onderzoek zijn uitgelegd. De gesprekken zijn gevoerd met Said (33), Mehdi (31), Abdullah (30) en Esmā (30). De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een vooraf opgestelde topiclijst die is onderverdeeld in de thema's: *locatie en gebruik, (emotionele) waardering, eigendom, vestigingsklimaat, recreatieve bestemming en woonvoorkeuren*. In de volgende sub-paragrafen worden de uitkomsten van de diepte-interviews per thema besproken.

4.1.1 Locatie en gebruik

Om een beeld te krijgen van de geografische ligging van de woningen is gevraagd naar de locatie van de woningen. Said (33) geeft aan dat zijn familie een woning bezit in de stad Agadir, in het Zuidwesten van Marokko. Verder vertelt Said dat de woning is gelegen in het stadsdeel Ait Melloul. Op de vraag hoe vaak Said en zijn familie de woning bezoeken geeft hij het volgende antwoord: *'Dat verschilt, vroeger toen ik studeerde ging ik meestal één keer per twee jaar, maar nu probeer ik ieder jaar minstens één keer te gaan'*. Said vertelt dat hij zichzelf als een uitzondering ziet. Om zich heen ziet hij dat zijn Marokkaans-Nederlandse vrienden juist minder op vakantie gaan naar Marokko, waar hij zelf juist vaker naar het land wenst af te reizen. Hij merkt dat in tegenstelling tot de generatie van zijn ouders zijn eigen generatie een grotere drang heeft om andere landen te bezoeken gedurende de vakanties. De belangrijkste reden voor Said om Marokko vaker te bezoeken is omdat zijn zus daar nog woont, met haar man en 8 kinderen. Familie is voor Said daarom de voornaamste reden om Marokko minimaal één keer per jaar te bezoeken. Op de vraag hoe en wanneer de woning van Said en zijn familie wordt gebruikt geeft hij als antwoord dat de woning alleen voor vakanties wordt gebruikt. Buiten de vakanties om wordt de woning niet of nauwelijks gebruikt en staat deze leeg. De woning staat dan dus ook voor het grootste gedeelte van het jaar leeg. De woning wordt gedurende deze tijd beheerd door de buurman. Deze draagt zorg voor het kleine onderhoud en betaalt de rekening voor het gas, water en licht. Dit gebeurt namelijk nog door iedere maand bij deze bedrijven op kantoor de factuur te voldoen. Said geeft aan dat het op dit moment nog niet mogelijk is dit op afstand te regelen.

Mehdi (31) en zijn familie bezitten een woning in Kenitra, een stad gelegen in het Noordwesten van Marokko. Ook Mehdi geeft aan minimaal één keer per jaar naar Marokko af te reizen. Op de vraag wat er met de woning gebeurt wanneer hij en zijn familie er geen gebruik van maken geeft hij als antwoord dat deze in deze periode niet wordt gebruikt en dus leeg staat. Het komt echter wel eens voor dat een familielid de woning tijdelijk wil gebruiken en dan kan dit. Over het algemeen staat de woning echter leeg wanneer zij er geen gebruik van maken.

Abdullah (30) is net een paar maanden terug uit Marokko nadat hij daar de zomer heeft doorgebracht. Samen met zijn familie is hij naar hun woning in het dorp Massa geweest, gelegen in het Zuidwesten van Marokko. Naast deze woning bezitten zij een appartement in de stad Agadir. Er wordt gedurende het verblijf in Marokko gereisd tussen deze twee woningen. Abdullah is naar eigen zeggen behoorlijk betrokken met Marokko en probeert Marokko dan ook ieder jaar te bezoeken. Beide woningen waarin zij gedurende hun verblijf in Marokko in verblijven worden niet gebruikt wanneer Abdullah en zijn familie weer naar Nederland afreizen. Deze woningen staan dan leeg. Opvallend is dat ook Abdullah aangeeft dat de woningen regelmatig worden bezocht door een Marokkaanse buurman. Verder geeft Abdullah aan ook wel eens met vrienden af te reizen naar Marokko. Hij gebruikt de woning dus niet alleen voor familie maar ook voor vrienden.

Esma (33) heeft samen met haar man onlangs een woning aangeschaft in Marokko. Daarnaast hebben haar ouders een woning in een verder gelegen dorp. De woning van haar ouders speelt nog steeds een grote rol in haar leven. De woning van haar ouders is buiten de stad Casablanca gelegen. Het appartement dat Esma heeft aangeschaft bevindt zich in de stad Casablanca. Esma en haar man hebben het appartement pas onlangs aangeschaft. De verwachting is dat zij de woning meerdere malen per jaar zullen gaan bezoeken gedurende de reguliere vakanties in Nederland. Voorafgaand de aanschaf van de woning bezocht zij Marokko één à twee keer per jaar. Opvallend is dat Esma vertelt dat het in de Marokkaanse cultuur gebruikelijk is dat de vrouw na een huwelijk toetreedt tot de familie van de man. Om die reden is zij de woning van haar ouders na haar huwelijk minder vaak gaan bezoeken. Zij en haar man verbleven voordat zij het appartement hadden gekocht gedurende de vakanties in Marokko in de woning van de ouders van haar man. Zij ziet de woning van haar eigen ouders niet meer als hoofdverblijf wanneer zij in Marokko is. Op de vraag wat er met het onlangs aangeschafte appartement gebeurt wanneer zij niet in Marokko zijn geeft ook Esma aan dat de woning leeg staat. Zij zegt daarover: *“... het appartement staat dan leeg. Dat geldt ook voor de woning die mijn ouders bezitten, ook die wordt dan niet gebruikt”*. Zij voegt daar aan toe dat zij een bepaald bedrag per maand betalen voor de beveiliging en het onderhoud van het appartement.

4.1.2 Waardering

Onder het thema waardering is een aantal vragen gesteld over de woning en de locatie. Op de vraag wat de woning voor de respondent betekent geeft Said aan dat de familiewoning in Marokko enorm veel voor hem betekent. Het is niet alleen een plek waar hij zijn familie weer ontmoet, ook brengt de woning bij hem de nodige herinneringen op over zijn vader. Enkele jaren geleden is zijn vader overleden en iedere keer wanneer Said de woning in Marokko bezoekt herinnert hij zich zijn vader. Vooral de bewondering die hij voor zijn vader heeft speelt daarbij een belangrijke rol. Said vertelt dat zijn vader de woning stapsgewijs heeft gebouwd zonder daarvoor ooit een lening te zijn aangegaan. De woning is net als veel andere woningen in Marokko zo gebouwd dat er op de begane grond een garage zit. Boven deze garage zijn drie woonlagen gebouwd. Elke woonlaag kan worden gezien als een appartement. De bewondering die Said voor zijn vader heeft is enorm. Hij ziet het als een voorbeeld voor zichzelf. Ook het religieuze aspect speelt daarbij voor Said een hele belangrijke rol. De manier waarop zijn vader de woning heeft gebouwd is moeizaam en duurt veel langer dan wanneer je de woning in één keer af zou bouwen. Daarvoor is echter een grote som geld nodig en omdat het betalen van rente in de islam niet is toegestaan, is het verkrijgen van een dergelijk bedrag niet gemakkelijk. Op de vraag of Said zelf ook op deze manier een woning wenst te bouwen geeft hij aan dit niet te weten. Volgens hem zijn de tijden veranderd, is het leven duurder geworden en is het minder gemakkelijk om een dergelijk bedrag te sparen. Over de locatie spreekt Said eveneens vol

enthousiasme en emotie. Hij benoemt onder meer dat de locatie praktische voordelen heeft. Zo is de woning gelegen in de nabijheid van een vliegveld en een centrum. Er zijn echter ook andere regionale aspecten die voor Said een belangrijke rol spelen. Zo geeft hij aan dat hij zelf geen Arabisch spreekt, de voertaal in Marokko. Wel spreekt hij het dialect Tashelghiejt, een berbertaal die in het zuiden van Marokko wordt gesproken. Dit geeft hem de vrijheid en de mogelijkheid om met iedereen te communiceren. Daarnaast bevindt de locatie zich op relatief dichte nabijheid van de woning van zijn zus. Dit geeft hem en zijn familie de mogelijkheid zijn zus regelmatig te bezoeken gedurende hun verblijf in Marokko. Op de vraag welke woning Said en zijn familie beschouwen als hoofdwoning, oftewel thuis geeft hij aan dat dit verschilt per moment. Op het moment dat hij in Marokko is voelt hij zich daar thuis, in het huis dat zijn vader heeft gebouwd. Wanneer zij echter in Nederland zijn voelen zij zich ook hier thuis. Dit ligt in lijn met de bekende literatuur die beschrijft dat een individu verschillende 'ik' perspectieven heeft en zich daarom ook op verschillende plekken, op verschillende momenten thuis kan voelen (Stock, 2014). Ook is dit een aspect dat vaak wordt genoemd bij het beschrijven transnationalisme.

Ook voor Mehdi betekent de woning die zij bezitten in Marokko veel. Mehdi zegt daarover: *“Je houdt van de woning, want zolang als dat ik mij kan herinneren ga ik op vakantie naar die plek, die woning”*. De omgeving is belangrijk omdat hij de mensen kent. Hij is er ieder jaar op vakantie geweest en heeft gedurende die jaren relaties opgebouwd met mensen in de buurt. In het gesprek met Mehdi komt duidelijk naar voren dat het een combinatie van factoren is die zorgt voor de betrokkenheid bij de woning. Hij benoemt in het gesprek meerdere malen de emotionele waarde van de relaties die hij in Marokko heeft. De belangrijkste relatie is die met zijn familie die in Marokko woont. Ook Mehdi geeft op de vraag wat de locatie voor hem betekent als antwoord dat de locatie praktische voordelen met zich meebrengt. Op de vraag welke locatie, en welke woning door hem en door zijn familie als thuis wordt beschouwd, geeft ook hij als antwoord dat beide landen dit voor hem zijn. Wanneer hij in Marokko is voelt hij zich daar thuis en in Nederland is dat net zo. Wel is er dan toch altijd het gemis naar Marokko. Wel geeft Mehdi aan dat zijn moeder er anders over denkt. Voor haar is de woning in Marokko haar thuisbasis. Zij kijkt er heel anders naar dan hij. Dit heeft volgens Mehdi te maken met het feit dat de generatie voor hem vaak nog voor een groot gedeelte van hun leven is opgegroeid in Marokko. Zij zijn op latere leeftijd naar Nederland vertrokken en vaak ook met het idee om uiteindelijk weer terug te keren naar Marokko. De generatie van Mehdi is in Nederland opgegroeid. Zij hebben daarom een andere hechting met Marokko dan hun ouders.

Op de vraag wat de woning betekent voor Abdullah geeft hij het volgende antwoord: *“Een stukje zelfstandigheid en zekerheid ... het is een huis waar je altijd terecht kunt”*. Verder ziet hij het vooral als een vakantiehuis. Wel benoemt hij specifiek dat het fijn is een plek te hebben waar je ouders vandaan komen. Ook benoemt hij het verschil in emotionele waarde dat hij er aan toekent en dat zijn ouders en aan toekennen. De locatie is daarnaast belangrijk voor Abdullah omdat hij daarmee zijn cultuur en traditie behoudt. Dat betekent veel voor hem. Over de locatie vertelt hij verder dat het niet hetzelfde zou zijn wanneer zijn ouders een huis in een stad als Rabat zouden bezitten. Abdullah zegt daarover: *“... dan mis je toch de cultuur en tradities van het dorp waar je ouders vandaan komen”*.

Esma begint met een korte toelichting. Zij geeft aan dat zij zichzelf zowel Nederlander voelt als Marokkaan. Het appartement dat zij onlangs heeft aangeschaft ziet zij echt als een vakantiewoning. Zij zegt daarover: *“Net als dat sommige mensen een vakantiewoning in Italië of Spanje hebben, hebben wij dat in Marokko”*. Toch betekent Marokko veel voor haar. Ook benoemt zij specifiek dat de woning van haar ouders meer voor haar betekent. Het feit dat de woning is gebouwd door haar

vader vindt zij een mooie gedachte. Daarnaast herbergt de woning vele herinneringen. Zij is daar ieder jaar op vakantie geweest en ook is het de plek waar haar ouders een groot deel van hun leven hebben doorgebracht. De woning van haar ouders kent dus een andere waardering dan het onlangs aangeschafte appartement dat als vakantiewoning wordt gezien. Ook de omgeving draagt daar aan bij. Het is een dorp en iedereen kent elkaar. In de stad Casablanca is dat anders. Het voordeel van de huidige locatie van het appartement is dat die relatief dichtbij de woning van haar eigen ouders ligt. Op deze manier kan zij haar eigen ouders blijven bezoeken wanneer zij in Marokko zijn. Op de vraag waar Esma zich het meest thuis voelt geeft zij als antwoord dat het afhangt van verschillende factoren. Zij geeft aan een enorme band met Marokko te hebben en zij voelt zich dan ook aangetrokken tot het land. Nederland daarentegen is echt haar thuisland omdat zij hier haar werk heeft en haar sociale netwerk. Esma geeft daarbij aan dat indien zij echt een keus zou moeten maken zij Nederland toch meer als thuisland ziet.

4.1.3 Eigendom

In de literatuur over het transnationalisme komt naar voren dat transnationale banden afnemen naarmate de periode dat etnische groepen zich in een vestigingsland vestigen toeneemt (Vertovec, 2004). Dat betekent dat in het geval van Marokkaanse Nederlanders, de komende generaties steeds minder betrokken zullen zijn bij Marokko. De vraag is of dit ook echt zo is. Ook hiervoor wordt gekeken naar de woning die de families bezitten in Marokko. De vraag is wat de toekomst van deze woningen is. De woningen zijn veelal aangeschaft of gebouwd door eerste generatie Marokkaanse migranten (gastarbeiders) met het doel ooit terug te keren naar deze woningen. Het is niet alleen twijfelachtig of dit doel door veel van deze Marokkaanse immigranten ooit wordt verwezenlijkt, maar nog groter is de twijfel of de nakomelingen van deze generatie deze woningen op dezelfde manier wensen te gebruiken. In de interviews is dan ook besproken hoe het is gesteld met het eigendom en hoe dergelijke woningen overgaan van eigendom.

Said vertelt in het gesprek dat zijn vader de woning heeft gebouwd, maar omdat zijn vader inmiddels is overleden, het eigendomsrecht van de woning nu ligt bij hem, zijn broers en zussen en zijn moeder. Zij hebben de woning geërfd. Daarnaast verteld Said dat zijn familie momenteel spaart voor een verbouwing van de woning.

Mehdi vertelt dat de woning van zijn moeder is. Gedurende het gesprek komt duidelijk naar voren dat Mehdi anders over de toekomst denkt dan zijn moeder. Omdat de woning van zijn moeder is kan hij geen ingrijpende veranderingen doorvoeren voor wat betreft de woning. Hij vertelt dat het in Marokko gebruikelijk is dat de woning over gaat van ouders op kinderen.

Ook Abdullah geeft aan dat het eigendom van de woning bij zijn ouders ligt. Op de vraag hoe het geregeld is met het eigendom in de toekomst geeft hij aan te verwachten dat hij de woning overneemt van zijn ouders. In het geval dat Abdullah de woning niet zou overnemen acht hij het niet heel zeker dat hij daar zelf een woning zou aanschaffen. Voor zijn ouders is dat heel anders. Zij hebben de woning gebouwd met als doel er ooit naar terug te keren. Abdullah denk daar anders over, hij zegt daarover: *‘... ik denk daar heel anders over, dat is een generatiekloof. Lekker mijn zomerdagen doorbrengen en dan weer terug naar Nederland’*.

Het appartement van Esma heeft zij onlangs aangeschaft met haar man. Het eigendom ligt dus bij hun beiden. De woning van haar ouders is gebouwd door haar vader. Ondanks dat de woning niet van haar

is ziet zij het toch als thuis. Esma vertelt daarover: *‘het is het huis van mijn ouders, daar zijn mijn ouders opgegroeid en het is gebouwd met bloed zweet en tranen’*.

4.1.4 Vestigingsklimaat

Om een beeld te krijgen over het vestigingsklimaat in Marokko is een aantal vragen gesteld over het gebied waarin de woning staat en de toekomstverwachtingen. Allereerst is gevraagd naar de levendigheid in het dorp of de stad waar de woning staat. Omdat veel dorpen in Marokko steeds meer leegstromen doordat de inwoners naar de stad trekken is ook gevraagd naar een toekomstverwachting over de levendigheid in het gebied. Ook is gevraagd of de geïnterviewde zich zelf ooit permanent zou vestigen in Marokko. Tot slot is onder dit thema's gevraagd naar de toekomstverwachting over het gebruik van de familiewoning om daarmee een beeld te schetsen van de manier waarop Marokkaanse Nederlanders naar deze woningen kijken.

Gedurende het interview maakt Said duidelijk dat hij onderscheid maakt tussen de woning die zijn vader heeft gebouwd in Ait Melloul en de woning die zijn grootouders hebben gebouwd in het dorp waar zijn vader oorspronkelijk vandaan komt. Op de vraag hoe het is gesteld met de levendigheid geeft Said aan dat het dorp erg rustig is en dat de bewoners van de dorpen bijna allemaal zijn vertrokken naar Casablanca om daar te gaan werken. Mensen komen alleen in de vakanties terug. Het toekomstperspectief is volgens Said dan ook niet rooskleurig. Hij verwacht namelijk dat de volgende generaties zullen verstedelijken en zich niet meer om de dorpen zullen bekommeren en iedereen daardoor wegblijft. Het stadsdeel Ait Melloul, waar de familiewoning van Said staat is daarentegen een bruisend gebied waar het altijd druk is. Op de vraag of Said zich ooit permanent zou willen vestigen in Marokko geeft hij als antwoord dat hij dit sterk overweegt. Volgens Said zul je als Marokkaanse Nederlander nooit volledig geaccepteerd worden in Nederland. Je blijft volgens hem in de ogen van veel Nederlanders toch een Marokkaan. In Marokko ben je een Marokkaan en daardoor niet anders dan de andere bewoners. Dit vindt Said een fijne gedachte. Daarnaast geeft Said als reden om zich ooit in Marokko te willen vestigen dat het gemakkelijker is om zijn geloof daar uit te oefenen en dat het klimaat erg gunstig is. Op de vraag wat Said zijn verwachtingen zijn over de familiewoning die zij bezitten antwoordt hij dat hij verwacht de woning te zullen blijven gebruiken als familiewoning. De geplande verbouwing die eerder in het gesprek naar voren is gekomen moet ervoor zorgen dat de woning geschikt wordt gemaakt om er met vier gezinnen te kunnen wonen. De woning telt momenteel zes slaapkamers en dit moeten er meer worden. Samen met zijn broers is hij aan het sparen om deze plannen te realiseren.

Mehdi, die met zijn familie een woning bezit in de stad denkt daar eigenlijk net zo over. De stad Kenitra kan gezien worden als een drukke stad. Het gebied waar zij wonen is behoorlijk levendigheid. Om Kenitra heen heb je redelijk veel plattelandsdorpen. Daar is het een stuk rustiger. Het verschil tussen de levendigheid in de dorpen en de steden is volgens Mehdi behoorlijk groot. Mehdi zijn familie die in een dorp verderop wonen hebben bijvoorbeeld nog niet heel erg lang stromend water en elektriciteit. In de stad is dat er echter al zolang Mehdi zich kan herinneren. De levendigheid heeft volgens hem dus ook te maken met de levensstandaard. Voor een hogere levensstandaard trekken mensen naar de grote stad. Over de toekomst van het gebied is Mehdi heel duidelijk. Er komen meer lokale bewoners uit andere streken bij. Op de vraag of hij er zelf ooit zou gaan wonen geeft hij als antwoord dat hij het niet uitsluit. Hij zegt hierover onder andere: *‘... het leven in Marokko verschilt tegenwoordig niet meer zoveel van het leven in Nederland, zaken zijn daar nu ook goed geregeld’*. De toekomst van de familiewoning is voor Mehdi nog wat onzeker. Mehdi verwacht dat de eigen familiewoning over 30 jaar wordt gebruikt door zijn moeder. Hij verwacht dat zijn moeder over niet al

te lange tijd definitief naar Marokko vertrekt en de woning in Marokko dan als hoofdverblijf zal gebruiken. Wanneer hij nog verder in de toekomst kijkt geeft hij aan dat de woning dan mogelijk, in zijn geheel of gedeeltelijk, zal worden verhuurd.

In tegenstelling tot de woningen van Said zijn familie en de familie van Mehdi, staat de woning van Abdullah in een klein dorpje. De levendigheid in het dorp is dan ook niet te vergelijken met die van een stad. Het is erg rustig. Er is weinig tot geen bedrijvigheid en ook zie je niet veel mensen op straat. Het dorp is in zijn algemeenheid ook vrij ouderwets. Het is een ideale plek om tot rust te komen. Bovendien heerst er een saamenhorigheidsgevoel. Iedereen kent elkaar. Op de vraag hoe men zou reageren wanneer er een vreemdeling in het dorp zou komen wonen, geeft Abdullah aan dat deze wel zou worden geaccepteerd. Op de vraag of Abdullah zichzelf ooit permanent in het dorp ziet wonen geeft hij resoluut aan dat hij er zelf nooit zou gaan wonen. Dit komt met name omdat je daar geen toegang hebt tot alledaagse gemakken zoals in Nederland. Eén daarvan is de toegang tot het internet die niet aanwezig is. Je kunt in het dorp ook niet even snel de stad in, even winkelen. Hiervoor moet je echt naar de grote stad gaan. Abdullah zegt daarover: *‘Het dorp is erg rustig, eigenlijk best saai... Het moderne leven zoals ik dat in Nederland ken, vind ik pas weer in de grote stad’*. Echter is het niet alleen de toegang tot alledaagse gemakken waardoor hij van mening is zich nooit permanent in Marokko te willen vestigen. Vaak mist hij Nederland na vier tot zes weken vakantie. Hij voelt zich in Nederland dan toch meer thuis dan in Marokko.

Esma merkt op dat er een groot verschil in levendigheid merkbaar is in de levendigheid in de stad en die van het platteland. Dit is volgens haar al merkbaar wanneer je de stad uitrijdt. Het dorp is erg rustig, er zijn bijna geen winkels. Voor een slager moet je bijvoorbeeld al naar een dorp verderop. In de stad daarentegen zijn alle voorzieningen binnen handbereik. Zij vreest dan ook dat de dorpen in de komende jaren nog meer zullen leeglopen. Mensen trekken weg omdat er geen werk in de omgeving is. De beperkte infrastructuur maakt het daarbij onmogelijk om te werken in de stad en te wonen in het dorp.

4.1.5 Recreatieve bestemming

Een alternatief gebruik van de woningen die Marokkaanse Nederlanders bezitten in Marokko is het tijdelijk verhuren van de woning. Veel van de woningen staan voor een groot gedeelte van het jaar leeg en worden dan dus niet gebruikt. Momenteel worden in de grote steden van Marokko al woningen en appartementen te huur aangeboden. Dit zijn echter woningen die voor deze doeleinden gebouwd zijn. In de diepte-interviews is een aantal vragen gesteld over het mogelijk verhuren van de familiewoning in Marokko.

Gedurende het gesprek bleek al eerder dat Said overweegt om een deel van de woning die hij en zijn broers bezitten, te verhuren. Hij geeft aan het als een mogelijkheid te zien om de begane grond te verhuren. Op de vraag hoe Said naar een mogelijke verhuur van hun woning kijkt geeft hij als antwoord: *‘Het huurrecht in Marokko is ontzeten gecompliceerd, daarom zullen maar weinig Marokkaanse Nederlanders hun woning in Marokko verhuren’*. De woning tijdelijk verhuren aan toeristen ziet Said wel als een reële optie. Wel benoemt hij gelijk dat dit dan op een professionele manier dient te gebeuren. Er moet dan een bedrijf verantwoordelijk worden voor de uitvoer, het beheer en de verdere afhandeling van de verhuur. Ook geeft Said aan dat er een verschil in opvatting is in de manier waarop tegen dit idee wordt aangekeken: *‘Hoe verder je zakt in de generatielaag, hoe makkelijker je omgaat met het begrip huren, mijn moeder moet er niet aan denken om de woning te verhuren’*. Hij noemt als reden dat dit komt door de moeite en energie die zijn ouders in de woning hebben gestopt. Hij noemt dit een stukje *‘bloed, zweet en tranen’*. Zijn moeder zou de woning

daarom nooit verhuren. Op de vraag hoe Said denkt over het toerisme in het gebied waar de woning staat en of er überhaupt vraag vanuit toeristen is geeft Said aan dat het een enorm aantrekkelijk gebied is voor toeristen. Dit stelt hij omdat hij ziet dat er een enorme toename is van het aantal hotels. Hij geeft echter wel te kennen dat hij verwacht dat een toerist liever een hotel boekt. De woning is daarentegen wel geschikt om te verhuren als drie losse appartementen door de bouw en indeling van de woning. Wat een mogelijke verhuurconstructie ook zo belemmeren is het feit dat het eigendom bij vijf mensen ligt. Eén eigenaar zou er voor kunnen kiezen maar dat zegt nog niets over de andere eigenaren, in dit geval Said zijn broers. Het nemen van een besluit is daarom erg moeilijk. Grote wijzingen in de functie van de woningen liggen daarom voor Said niet voor de hand.

Ook de woning van Mehdi en zijn familie staat voor een groot gedeelte van het jaar leeg. Eerder noemde Mehdi zelf al de mogelijkheid om de woning in de toekomst te gaan verhuren. Mehdi benoemt ook het straatbeeld waarin veel van de woningen zijn afgesloten en niet worden gebruikt. Zolang de woning echter nog van zijn moeder is ziet hij het verhuren niet als een realistisch scenario. Het in de toekomst verhuren van de woning aan toeristen spreekt Mehdi het meest aan. Meer nog dan de optie om de woning aan een lokale inwoner te verhuren. Dit omdat hij de regels rondom het verhuren niet goed kent. Daarnaast is er geen controle mogelijk. Zijn voorkeur zou uitgaan naar een verhuur aan bijvoorbeeld Nederlandse toeristen. Zijn moeder kijkt echter anders tegen deze constructie aan. Ook Mehdi vertelt dat zijn moeder de woning nooit zou verhuren. Dit komt ook omdat zij toch altijd rekening houden met een doemscenario. Hij zegt daarover: *‘... zij hebben toch zoiets van, mocht hier ooit wat gebeuren, dan gaan we daar naar toe’*. Deze mogelijkheid vervalt uiteraard wanneer de woning wordt verhuurd. Zelf heeft Mehdi geen enkel probleem met het verhuren van de woning.

Abdullah ziet het als een zware opgave om een recreatieve bestemming toe te kennen aan de woning in het dorp. Het gebied is vrij afgelegen dat maakt het praktisch niet heel haalbaar. Hij benoemt daarbij ook dat de mensen die daar dan eventueel in geïnteresseerd zijn om moeten kunnen gaan met de lokale bewoners. Daarnaast benoemt Abdullah het erg warme klimaat. En tot slot benoemt hij ook het gebrek aan moderne voorzieningen in de omgeving. Daarentegen benoemt hij wel weer de aantrekkelijkheid van het gebied, de natuur en de cultuur. Op de vraag of hij emotioneel in staat zou zijn de eigen woning te verhuren geeft hij dat wel te willen doen. Abdullah zegt daarover: *‘... als ik daarmee geld kan verdienen dan zie ik niet in waarom niet. Mijn vader denkt daar denk ik wel anders over...’*. Zijn ouders zouden naar eigen zeggen het huis nooit verhuren. Zijn vader ziet de woning toch als een stukje trots. Hij vult dat aan door te zeggen: *‘zij zijn wat ouderwets, wat traditioneler. Zij zouden de woning nooit aan een ander toe-eigenen, ook al is het maar voor even’*. Ook vindt Abdullah dat het qua toerisme niet heel erg goed gesteld is in het gebied. Het is bijvoorbeeld niet te vergelijken met een stad als Agadir, daar zie je erg veel toeristen. Dat is een wereld van verschil.

Het verhuren van de ouderlijke woning ziet ook Esma haar ouders niet doen. Haar ouders hebben de woning zelf gebouwd en kijken toch anders naar de woning dan zij naar de woning kijkt. Het verhuren van het appartement acht Esma wel mogelijk. Het is een appartement op een leuke plek. Zij geeft aan daar zeker voor open te staan. Op de vraag of zij het als een mogelijkheid ziet de ouderlijke woning in de toekomst te gaan verhuren als de woning is overgegaan op de volgende generatie geeft zij aan dat zij daar wel kansen voor ziet. Het feit dat de dorpen steeds meer leegtrekken doet niets af aan het feit dat het erg mooie gebieden zijn. Zij zegt daarover: *‘De woning staat gedurende het jaar toch leeg, en het kost ook geld om de woning daar te houden, denk bijvoorbeeld aan onderhoud...’*. Esma ziet een mogelijkheid om de woningen aan toeristen te verhuren als een lastige opgave. Esma geeft in tegenstelling tot de overige geïnterviewde respondenten aan dat zij de woning eerder aan

lokale Marokkanen zou verhuren. Wel ziet zij het als een mogelijkheid om de woning in de toekomst te gaan verhuren aan toeristen als het gebied wat meer in trek is.

4.1.6 Woonvoorkeuren

Tot slot zijn in het interview enkele vragen gesteld over de woonkeuren van de respondenten. Hierbij is gevraagd naar de verschillen tussen de woning in Marokko en de woning in Nederland. Bij het stellen van deze vragen is geprobeerd een beeld te krijgen van mogelijke woonvoorkeuren die de respondenten hebben, maar die niet aanwezig zijn in de Nederlandse woning.

Said geeft aan een behoorlijk verschil te zien tussen de woning in Nederland en de woning in Marokko. Het grootste verschil is de grootte. Omdat woningen in Marokko relatief goedkoop zijn ten opzichte van woningen in Nederland krijg je als het ware meer ruimte voor je geld. Daarnaast kent de Marokkaanse indeling van woningen meerdere ruimtes die als woonkamer worden aangewezen. Zo vertelt Said dat zij een woonkamer hebben die enkel wordt gebruikt wanneer zij gasten ontvangen. Daarnaast wordt daarbij ook nog onderscheid gemaakt in vrouwelijk en mannelijk bezoek. Het is in de Marokkaanse cultuur gebruikelijk dat vrouwelijke gasten door de vrouwen worden ontvangen in de daarvoor aangewezen woonkamer en voor mannen geldt dat net zo. Dit vergt dus in een ideale situatie maar liefst drie woonkamers. Zo vertelt Said dat zij daarom in de woning ook drie woonkamers hebben. *'Er is ruimte in overvloed, dat kun je in Nederland nooit realiseren'*. Een ander belangrijk punt dat Said benoemt is de gesloten keuken. Dit heeft te maken met de cultuur. De vrouw wil volgens Said niet graag gezien worden in de keuken wanneer er bezoek is. De keuken is in de Marokkaanse cultuur geen plek die je tentoonstelt. Daarnaast zijn er ook religieuze redenen. De islam draagt voor dat je als moslim je gast moet verwennen. De woonkamer waarin de gasten worden ontvangen is dan ook volledig ingericht op het ontvangen van bezoek. Said vertelt dat de woonkamers vaak sierlijk zijn afgewerkt met mooie figuren in het plafond. Ook wordt er behoorlijk uitgepakt bij de aankleding van deze kamers. Als Marokkaanse Nederlander gaat Said zijn voorkeur dan ook uit naar een Marokkaanse indeling van zijn woning. Een geheel andere woonvoorkeur die Said uitspreekt is het hebben van een kraantje in de badkamer dat laag bij de grond is gevestigd. Volgens Said is een dergelijk kraantje gebruikelijk in islamitische woningen omdat dit handig is voor de rituele wassing die moslims verrichten voor het gebed.

Bij het bespreken van de woonvoorkeuren met Mehdi begint ook hij gelijk over de functie van de woonkamer. Zijn kijk op deze functie komt overeen met die van Said. Opvallend is dat ook Mehdi begint over een bidet-achtige wasbak. Deze woonwens is te vergelijken met het kraantje dat eerder werd aangestipt door Said. Tot slot gaat Mehdi in op de expressieve kant van de inrichting. Zij hebben hun huis in Nederland op een Marokkaanse manier ingericht. Zo zijn alle vloeren bedekt met stenen plavuizen. Ook dit heeft weer een praktisch voordeel. In de Marokkaanse cultuur is het namelijk gebruikelijk om vaak te dweilen; dit heeft weer te maken met een religieus aspect. Mehdi vertelt dat zo overal in het huis gebeden kan worden; een voorwaarde voor het verrichten van het gebed is een schone ondergrond.

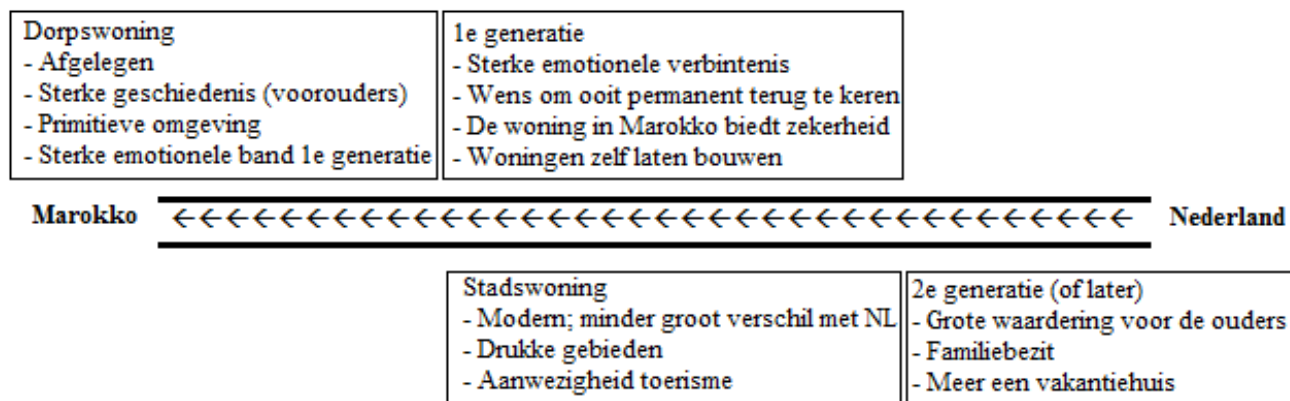
Abdullah geeft aan dat het grootste verschil tussen de woning in Nederland en de woning in Marokko de grootte is. De twee-onder-een-kapwoning waarin hij in Nederland woont is een stuk kleiner. Volgens hem is de prijs een belangrijke reden voor het verschil in grootte, de woningen zijn in Marokko gewoon een stuk goedkoper. Verder benoemt Abdullah verschillen in de indeling. Huizen in Marokko zijn vaak als appartementen gebouwd. Elke verdieping heeft een badkamer, woonkamer, keuken en slaapkamers. De begane grond wordt vaak gebruikt als garage. Aan de zijde waar ook de

voor deur is geplaatst is dan vaak een trappenhuis gebouwd waarmee alle verdiepingen te bereiken zijn. Je hoeft dus niet door de ene verdieping om bij de andere verdieping te komen. Ook Abdullah spreekt uit dat zijn voorkeur uitgaat naar een Marokkaanse indeling. De expressieve dimensie komt ook aan bod. De inrichting en het uiterlijkvertoon van de muren, vloeren en trappenhuis vindt hij mooier dan de vaak strakkere inrichting in Nederlandse woningen. Op de vraag of Abdullah iets van woonvoorkeuren mist in zijn woning in Nederland geeft hij aan geen gemis te kennen. Wel benoemt hij dat de zolder in zijn woning in Nederland niet wordt gebruikt. Het is zonde dat hier geen directe trap naar is gemaakt. Zo'n zolder zie je niet terug in een Marokkaanse woning. Daar wordt toch vaak gekozen voor een meer functionele optie.

Ook Esma geeft aan dat er een duidelijk verschil is tussen de woning in Marokko en de woning in Nederland. Als eerste voorbeeld noemt Esma de open-keuken die in veel woningen in Nederland is terug te vinden. In Marokko is de keuken vaak afgesloten. Ook Esma zegt daarover: “... *er zijn vaak aparte ruimtes voor mannen en aparte ruimtes voor vrouwen in de woning. Dit heeft te maken met cultuur en religie*”. De voorkeur gaat ook bij Esma uit naar een Marokkaanse indeling van de woning. Op de vraag of er nog andere verschillen zijn in woonvoorkeuren komt ook bij Esma het verschil in badkamerfuncties terug. Zo is er in veel Marokkaanse woningen een bidet of lage wasbak aanwezig die het verrichten van de wassing voor het gebed een stuk makkelijker maakt. Ook dat is een woonvoorkeur die Esma graag terug zou zien in haar woning in Nederland. Tot slot benoemt Esma een decoratieve voorkeur. Zo omschrijft zij dat de muren in veel woningen in Marokko betegeld worden met mozaïektegels. Dat ziet zij zelden terug in Nederland. Het is haar daarbij opgevallen dat vrienden die een woning bezitten (koop) het de investering waard vinden om die decoraties ook in hun woning in Nederland door te voeren. Zij geeft aan dat mensen die huren dat minder snel doen.

4.1.7 Interpretatie

De vier diepte-interviews hebben een indruk gegeven van de gedachten, de emoties en de voorkeuren van de Marokkaanse Nederlander. Uit de diepte-interviews kan worden opgemaakt dat er een tweedeling bestaat als het gaat om de gedachtegang van eerste generatie Marokkaanse Nederlanders en de gedachtegang van nakomelingen van deze migranten, die geboren en getogen zijn in Nederland. In figuur 4.1 zijn de onderzoeksresultaten geïnterpreteerd in een model over transnationalisme met Marokko aan de linkerzijde en Nederland aan de rechterzijde. Aan de hand van de diepte-interviews wordt invulling gegeven aan transnationale banden zoals de relatie met de woning, de omgeving en het verschil tussen de eerste generatie en diens nakomelingen.

Figuur 4.1 Interpretatie diepte-interviews (eigen bewerking)

In tabel 4.1 is per thema een korte opsomming gemaakt van de uitkomsten aan de hand van een aantal voorbeeldzinnen.

Tabel 4.1 Uitkomsten diepte-interviews

Thema	Voorbeeld uitspraak
Locatie & gebruik	<i>“Dat verschilt, vroeger toen ik studeerde ging ik meestal één keer per twee jaar, maar nu probeer ik ieder jaar minstens één keer te gaan”.</i> <i>“... het appartement staat dan leeg. Dat geldt ook voor de woning die mijn ouders bezitten, ook die wordt dan niet gebruikt”.</i>
Waardering	<i>“Je houdt van de woning, want zolang als dat ik mij kan herinneren ga ik op vakantie naar die plek, die woning”.</i> <i>“Een stukje zelfstandigheid en zekerheid ... het is een huis waar je altijd terecht kunt”.</i>
Eigendom	<i>“... ik denk daar heel anders over, dat is een generatiekloof. Lekker mijn zomerdagen doorbrengen en dan weer terug naar Nederland”.</i> <i>“het is het huis van mijn ouders, daar zijn mijn ouders opgegroeid en het is gebouwd met bloed zweet en tranen”.</i>
Vestigingsklimaat	<i>“... het leven in Marokko verschilt tegenwoordig niet meer zoveel van het leven in Nederland, zaken zijn daar nu ook goed geregeld”.</i> <i>“Het dorp is erg rustig, eigenlijk best saai... Het moderne leven zoals ik dat in Nederland ken, vind ik pas weer in de grote stad”.</i>
Recreatieve bestemming	<i>“Hoe verder je zakt in de generatielaag, hoe makkelijker je omgaat met het begrip huren, mijn moeder moet er niet aan denken om de woning te verhuren”.</i> <i>“... zij hebben toch zoiets van, mocht hier ooit wat gebeuren, dan gaan we daar naar toe”.</i>
Woonvoorkeuren	<i>“Er is ruimte in overvloed, dat kun je in Nederland nooit realiseren”.</i> <i>“... er zijn vaak aparte ruimtes voor mannen en aparte ruimtes voor vrouwen in de woning. Dit heeft te maken met cultuur en religie”.</i>

Bron: diepte-interviews

4.2 Korte interviews met vragenlijst

Na het afnemen van de diepte-interviews is een gestructureerde vragenlijst opgesteld aan de hand van de verkregen informatie. Met deze vragenlijst is opnieuw een aantal Marokkaanse Nederlanders benaderd. Dit is gedaan om een groter aantal respondenten te kunnen benaderen en om deelname aan het onderzoek laagdrempeliger te maken. Ook is op deze manier getoetst of de uitkomsten van de diepte-interviews ook nu weer terugkeren in de resultaten. In het kader van de grounded-theory methode zijn vragen gesteld die na de analyse van de diepte-interviews nog relevante data kunnen opleveren. Zo zijn er verdere vragen gesteld over het eigendom om een beter beeld te krijgen van de toekomst van de woningen.

4.2.1 De tweede ronde

Voor het opstellen van de vragenlijst is dezelfde algehele structuur aangehouden als bij het stellen van de diepte-interviewvragen. De vragen zijn onderverdeeld in zes thema's. Hieronder zullen de uitkomsten per thema gepresenteerd worden. In tabel 4.2 zijn enkele kenmerken van de respondenten te zien.

Tabel 4.2 Tweede ronde dataverzameling

Geïnterviewde Respondenten	Aantal	Leeftijd	1 ^e generatie	2 ^e generatie
	8	40,37	37,5%	62,5%

Bron: Tweede ronde vraaggesprekken

Onder het eerste thema zijn opnieuw een aantal vragen gesteld over de woning en de locatie waar deze staat. In tabel 4.3 staan zijn de belangrijkste uitkomsten samengevat.

Tabel 4.3 Locatie en gebruik

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal*
<i>Locatie</i>	Dorp	33,3%	80%	62,5%
	Stad	66,7%	20%	37,5%
<i>Frequentie bezoek</i>	Meer dan 2 keer per jaar	33,3%	-	12,5%
	1 tot 2 keer per jaar	66,7%	80%	75%
<i>Gebruik van de woning wanneer deze niet zelf wordt gebruikt</i>	Minder dan 1 keer per jaar	-	20%	12,5%
	De woning wordt gebruikt door familie	33,3%	20%	25%
	De woning staat leeg	33,3%	80%	62,5%
	De woning wordt verhuurd	33,3%	-	12,5%

* de kolom 'totaal' geeft aan welk percentage van het totaal aantal respondenten dit antwoord heeft gegeven

Bron: Tweede ronde vraaggesprekken (niet voorkomende antwoorden zijn niet meegenomen in de resultaten)

Hieruit blijkt dat de woningen voor het overgrote deel in de dorpen staan, het bezoek aan Marokko op jaarbasis vooral tussen de één a twee keer per jaar ligt en dat de woningen in de meeste gevallen leeg staan wanneer deze niet door de eigenaren gebruikt worden.

Tabel 4.4 Waardering

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal
<i>Waar voelt u zich meer thuis?</i>	Marokko	66,7%	20%	37,5%
	Nederland	-	40%	25%
	Beide landen	33,3%	40%	37,5%
<i>Welke woning betekent meer voor u?</i>	Woning in Marokko	66,7%	40%	50%
	Geen verschil	33,3%	60%	50%
<i>Met welk land voelt u zich meer betrokken?</i>	Nederland	-	20%	12,5%
	Beide landen	100%	80%	87,5%

Bron: Tweede ronde vraaggesprekken (niet voorkomende antwoorden zijn niet meegenomen in de resultaten)

Bij de vragen over de waardering valt op dat de respondenten die aangeven zich meer thuis te voelen in Marokko de leeftijden hoger liggen dan de gemiddelde leeftijd van de respondenten. De gemiddelde leeftijd van deze respondenten is 55. Ook behoren zij allen tot de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders. Verder wordt er op de vraag in hoeverre de respondent zich betrokken voelt bij de specifieke locatie van de woning verschillend geantwoord. Zo zegt één respondent: *‘Het is voor mij het allerbelangrijkste, ik wil altijd alles weten over wat er daar speelt’*. Anderen antwoorden door te zeggen dat ze de locatie wel belangrijk vinden maar niet echt betrokken zijn bij het gebied.

Tabel 4.5 Eigendom

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal
<i>Heeft u de woning gekocht, laten bouwen of is de woning van uw familie?</i>	Zelf gekocht	66,7%	-	25%
	Zelf laten bouwen	33,3%	20%	25%
	De woning is van mijn familie	-	80%	50%
<i>Zou u de woning ooit kunnen verkopen tegen een goede prijs?</i>	Ja	-	20%	12,5%
	Ja, maar alleen tegen een hele hoge prijs	33,3%	20%	25%
	Nee, nooit	66,7%	60%	62,5%
<i>Heeft u in Nederland een koopwoning of huurt u een woning?</i>	Koop	-	20%	12,5%
	Huur	100%	80%	87,5%

Bron: Tweede ronde vraaggesprekken

De respondenten die de woning zelf hebben laten bouwen hebben aangegeven de woning nooit te willen verkopen, ook niet tegen een hele goede prijs. De respondenten die wel openstaan voor een eventuele verkoop van hun woning hebben vaak aangegeven dat de woning van hun familie is. Daarnaast zijn er respondenten die de woning hebben gekocht. Ook zij staan open voor eventuele verkoop van de woning.

Tabel 4.6 Vestigingsklimaat

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal
<i>Op welke manier is de levendigheid in het dorp of de stad waar de woning staat het best te omschrijven?</i>	Heel druk	33,3%	20%	25%
	Druk	33,3%	20%	25%
	Rustig	-	40%	25%
	Heel rustig	33,3%	20%	25%
<i>Welke van deze twee scenario's past het best bij uw verwachting als het gaat om de levendigheid in dit gebied is over 30 jaar?</i>	Het wordt steeds drukker	66,7%	40%	50%
	Het wordt steeds rustiger	33,3%	60%	50%
<i>Zou u ooit permanent willen verhuizen naar Marokko?</i>	Ja	66,7%	20%	37,5%
	Nee	33,3%	80%	62,5%
<i>Hoe verwacht u dat de woning over 30 jaar wordt gebruikt?</i>	Op dezelfde manier als nu (vakantiehuis)	66,7%	80%	75%
	De woning staat dan leeg	-	20%	12,5%
	Geen idee	33,3%	-	12,5%

Bron: Tweede ronde vraaggesprekken (niet voorkomende antwoorden zijn niet meegenomen in de resultaten)

Over het vestigingsklimaat zijn de meningen verdeeld. De helft van de respondenten geeft aan te verwachten dat het gebied waarin hun woning staat steeds rustiger zal worden. De woningen van de respondenten die deze verwachting hebben uitgesproken bevinden zich allen in een dorp. De

respondenten die aan hebben gegeven zich wel permanent te willen vestigen in Marokko hebben een gemiddelde leeftijd van 55 jaar en zijn allen van de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders.

Tabel 4.7 Recreatieve bestemming

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal
<i>Een alternatief voor de niet gebruikte woningen is het verhuren van de woning. Is dit voor een optie die u zou overwegen?</i>	Ja	0%	60%	37,5%
	Nee	100%	40%	62,5%
<i>Zou u uw woning liever aan toeristen willen verhuren of zou u de woning liever (lokale) Marokkanen willen verhuren?*</i>	Inwoners van Marokko	-	-	0%
	Toeristen	-	100%	100%
<i>Hoe is het gesteld met het toerisme in het gebied waar de woning staat?</i>	Weinig tot geen toeristen	33,3%	80%	62,5%
	Steeds meer	33,3%	20%	25%
	Veel toeristen	33,3%	-	12,5%

* percentage van het aantal respondenten dat heeft aangegeven open te staan voor verhuur van de woning

Bron: Tweede ronde vraaggesprekken

Van de respondenten die openstaan voor eventuele verhuur van de woning is op dit moment slechts 12,5% eigenaar van de woning. De overige respondenten die hier voor openstaan hebben een familiewoning in de familie en verwachten deze ooit over te nemen (door deze bijvoorbeeld te erven). De toeristen bevinden zich vooral in de grote steden. De dorpen worden op dit moment nog niet of onvoldoende gevonden door toeristen. De respondenten is daarnaast ook gevraagd of zij openstaan voor een verhuurconstructie van de woning waarbij de woningen steeds voor een korte periode worden verhuurd. De grootste bezwaren hiertegen hebben te maken met de juridische aspecten van de verhuur. Men wil de woning nog wel voor eigen gebruik kunnen gebruiken en vreest dat bij verhuur een huurder mogelijk niet wil vertrekken. Dat verklaart ook waarom de voorkeur uitgaat naar een verhuur aan toeristen.

Tabel 4.8 Woonvoorkeuren

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal
<i>Op welke aspecten verschilt uw woning in Marokko van de woning in Nederland?*</i>	Aantal kamers	33,3%	20%	25%
	Aantal badkamers	-	20%	12,5%
	Indeling	33,3%	60%	50%
	Grootte	33,3%	60%	50%
<i>Naar welk van de twee typen woningen gaat uw voorkeur uit?</i>	De Nederlandse woning	-	-	0%
	De Marokkaanse woning	100%	100%	100%
<i>Ontbreekt er volgens u op dit moment iets aan de inrichting of indeling van uw woning in Nederland?</i>	Nee	66,7%	40%	50%
	Ja	33,3%	60%	50%
<i>In hoeverre speelt religie voor u een rol als het gaat om uw woonvoorkeuren?</i>	Niet	-	60%	37,5%
	Nauwelijks	-	20%	12,5%
	Het speelt wel degelijk een rol	-	20%	12,5%
	Het is erg belangrijk	100%	-	37,5%

*meerdere antwoorden mogelijk

Bron: Tweede ronde vraagesprekken (niet voorkomende antwoorden zijn niet meegenomen in de resultaten)

Over de woonkeuren zijn de respondenten het eens, de woning in Marokko verschilt op verschillende vlakken van de woning in Nederland. De meest genoemde verschillen zijn de grootte en de indeling. Op de vraag welke woonvoorkeuren ontbreken in de huidige woning in Nederland geven de respondenten verschillende antwoorden. Zo mist een respondent een toilet in de badkamer en geeft een andere respondent aan een extra woonkamer te missen. Een ander antwoord dat genoemd is, is het ontbreken van een Marokkaanse inrichting. Verder geven de respondenten aan graag aparte ruimtes gehad te hebben om op die manier mannen en vrouwen apart van elkaar te kunnen ontvangen. Deze al eerder naar voren gekomen wens komt voort uit een religieus oogpunt.

4.2.2 Interpretatie van de tweede ronde

Het merendeel van de respondenten van de tweede ronde bezit een familiewoning in een dorp. Het meest gegeven antwoord over de frequentie van het bezoek aan Marokko is één tot twee keer per jaar. Zowel eerste generatie als tweede generatie Marokkanen geven aan zich met zowel Nederland als Marokko betrokken te voelen. De transnationale banden met Marokko zorgen er dus niet voor dat de respondenten zich enkel betrokken voelen bij het herkomstland, maar ook bij het vestigingsland. Slechts één respondent bezit een koopwoning in Nederland. Op de vraag of de woning in Marokko ooit verkocht kan worden antwoordt het merendeel van de respondenten met *Nee, nooit*. Dit betekent dat zij liever een woning bezitten in Marokko die slechts voor een kleine periode gedurende het jaar wordt gebruikt dan dat zij in Nederland een eigen woning kopen in plaats van huren. In deze antwoorden komen de transnationale banden met Marokko sterk naar voren. De transnationale banden met Marokko zorgen er voor deze respondenten niet voor dat ze zich ooit permanent in Marokko willen vestigen. De eerste generatie denkt conservatiever over het gebruik van de familiewoning in Marokko. Het verhuren van de woning is voor de meesten van hen geen optie.

4.2.3 De derde ronde

Na de tweede ronde is aan de hand van de uitkomsten gekeken welke data er ontbreekt en nog een relevante bijdrage kan leveren aan het onderzoek. Daarmee zijn de vragen uitgebreid en is het aantal respondenten toegenomen. In de derde ronde zijn extra vragen gesteld over de grond waarop de woning is gebouwd en de financiële aspecten die bij het eigendom van de woning komen kijken. Ook in deze paragraaf worden de uitkomsten van de interviews per thema weergegeven.

Tabel 4.9 Tweede ronde dataverzameling

Geïnterviewde Respondenten	Aantal	Leeftijd	1 ^e generatie	2 ^e generatie*
	17	45,35	58,8%	41,2%

* ook respondenten van een latere generatie zijn meegenomen in deze groep n=1

Bron: Derde ronde vraaggesprekken

In de interviews is dezelfde structuur aangehouden als in de eerste twee interviewrondes. De respondenten is allereerst gevraagd naar de locatie en het gebruik van de woning.

Tabel 4.10 Locatie en gebruik

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal
<i>Locatie</i>	Dorp	40%	14,3%	29,4%
	Stad	60%	85,7%	70,6%
<i>Frequentie bezoek</i>	Meer dan 2 keer per jaar	50%	-	29,4%
	1 tot 2 keer per jaar	50%	71,4%	58,8%
	Minder dan 1 keer per jaar	-	28,6%	11,8%
<i>Met wie verblijft u in de woning?</i>	Alleen	10%	-	5,9%
	Met mijn gezin	90%	100%	94,1%
<i>Duur van het verblijf</i>	0 tot 2 weken	0%	0%	0%
	2 tot 4 weken	20%	28,6%	23,5%
	4 tot 6 weken	40%	71,4%	53%
	Meer dan 6 weken	40%	-	23,5%
<i>Gebruik van de woning wanneer deze niet zelf wordt gebruikt</i>	De woning wordt gebruikt door familie	30%	28,6%	29,4%
	De woning staat leeg	60%	71,4%	64,7%
	De woning wordt verhuurd	10%	-	5,9%

Bron: Derde ronde vraaggesprekken (niet voorkomende antwoorden zijn niet meegenomen in de resultaten)

De resultaten laten zien dat het merendeel van de geïnterviewde Marokkaanse Nederlanders een woning bezit in een stad in Marokko. De circa 30% van de respondenten die heeft aangegeven de woning meer dan 2 keer per jaar te bezoeken heeft een gemiddelde leeftijd van 68,2 jaar. Dit is te verklaren doordat de mensen in deze leeftijdscategorie vaak gepensioneerd zijn, meer tijd hebben en dus in staat zijn vaker af te reizen naar Marokko dan jongere Marokkaanse Nederlanders. De respondenten in de derde ronde is in tegenstelling tot de eerdere respondenten ook gevraagd naar de duur van het verblijf. Geen van de respondenten heeft hier aangegeven maximaal twee weken in de woning te verblijven. Ruim 50% van de respondenten heeft aangegeven tussen de 4 en de 6 weken in de woning te verblijven en 23% geeft aan langer dan 6 weken in de woning te verblijven.

Tabel 4.11 Waardering

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal
<i>Waar voelt u zich meer thuis?</i>	Marokko	90%	14,3%	58,8%
	Nederland	-	57,1%	23,5%
	Beide landen	10%	28,6%	17,7%
<i>Welke woning betekent meer voor u?</i>	Woning in Marokko	70%	-	41,2%
	Woning in Nederland	-	42,3%	17,6%
	Geen verschil	30%	57,1%	41,2%
<i>Met welk land voelt u zich meer betrokken?</i>	Marokko	20%	14,2%	17,6%
	Nederland	-	42,9%	17,6%
	Beide landen	80%	42,9%	64,8%
<i>Uit een eerdere vragenronde onder Marokkaanse Nederlanders is gebleken dat met name mensen die een woning op het platteland hebben een sterke emotionele band met het gebied hebben. Geldt dit ook voor u?</i>	De plek maakt mij niet uit, het gaat mij om Marokko	-	42,9%	17,6%
	Ik heb geen gevoel bij de stad (of steden), maar inderdaad wel met het dorp waar ik oorspronkelijk vandaan kom	40%	14,3%	29,4%
	De stad speelt voor mij een net zo'n grote rol als het dorp	60%	42,9%	53%

Bron: Derde ronde vraaggesprekken (niet voorkomende antwoorden zijn niet meegenomen in de resultaten)

De leeftijd of de generatie lijkt geen rol te spelen als het gaat om de betrokkenheid die de respondent voelt met zowel Marokko als Nederland. Ook de Marokkaanse Nederlanders die in Nederland zijn geboren en getogen geven aan zich betrokken te voelen bij Marokko. De respondenten is ook gevraagd naar hun betrokkenheid bij het dorp of de stad waar de woning staat. Daar werd verschillend op geantwoord. Wel is er een rode draad te herkennen in de antwoorden. Het dorp lijkt zich minder te hebben ontwikkeld dan de stad en is daarom misschien ook minder aantrekkelijk voor de lokale bevolking. Het wordt in de dorpen steeds rustiger en in de steden steeds drukker. De dorpen zorgen voor de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders echter weer voor meer betrokkenheid en een sterke emotionele band met het gebied. Overigens zit in alle antwoorden de relationele band met de familie en vrienden in Marokko verwerkt.

Opvallend is dat alle respondenten die behoren tot de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders wel betrokken zijn of willen zijn bij het dorp of de stad en dat deze betrokkenheid bij latere generatie Marokkaanse Nederlanders niet aanwezig is. De mogelijkheid om tegenwoordig online veel op te zoeken biedt de mogelijkheid om te allen tijde te weten wat er speelt in het gebied. Zo vertelt een respondent: *‘Ik kijk af en toe nieuws online’*. Een andere respondent vertelt: *‘Ik volg de ontwikkelingen op de Marokkaanse Tamazight zender’*.

Tabel 4.12 Eigendom

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal
<i>Heeft u de woning gekocht, laten bouwen of is de woning van uw familie?</i>	Zelf gekocht	40%	-	23,5%
	Zelf laten bouwen	50%	14,3%	35,3%
	De woning is van mijn familie	10%	85,7%	41,2%
<i>Zou u de woning ooit kunnen verkopen tegen een goede prijs?</i>	Ja	10%	42,9%	17,6%
	Ja, maar alleen tegen een hele hoge prijs	20%	57,1%	41,2%
	Nee, nooit	70%	-	41,2%
<i>Heeft u in Nederland een koopwoning of huurt u een woning?</i>	Koop	0%	28,6%	11,8%
	Huur	100%	71,4%	88,2%

Bron: Derde ronde vraaggesprekken

Over het eigendom is ook een specifieke vraag gesteld over de grond waarop de woning is gebouwd. De respondenten is gevraagd of zij voor de grond hebben moeten betalen. Eén respondent vertelt daarover: *‘Mijn vader heeft de grond destijds samen met zijn broer en mijn opa gekocht daar hebben ze twee huizen op gebouwd’*. Van de respondenten die hebben aangegeven dat de woning in een dorp ligt geeft 100% aan dat de woning is gebouwd op familiegrond. Eén respondent geeft daarbij aan dat hij zijn eigen familie heeft moeten betalen om op de grond te kunnen bouwen. Een andere respondent geeft aan dat de familiegrond is verdeeld onder de leden van het gezin.

Over een mogelijke verkoop van de respondenten is een duidelijke tweedeling te zien in de antwoorden. Alle respondenten die hebben aangegeven niet open te staan voor een eventuele verkoop van de woning zijn Marokkaanse Nederlanders van de eerste generatie. Een mogelijke verklaring hiervoor kan gezocht worden in de emotionele waarde die zij toekennen aan de woning die niet in geld is uit te drukken. Ook blijft het een bijzonder gegeven dat het eigenwoningbezit in Nederland ook onder deze derde groep respondenten bijzonder laag is. Slechts 11,8% geeft aan een eigen woning te bezitten in Nederland. Blijkbaar heeft de aanschaf of de bouw van een woning in Marokko een hogere prioriteit.

Tabel 4.13 Vestigingsklimaat

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal
<i>Op welke manier is de levendigheid in het dorp of de stad waar de woning staat het best te omschrijven?</i>	Heel druk	40%	28,6%	35,3%
	Druk	20%	42,9%	29,4%
	Rustig	10%	28,6%	17,6%
	Heel rustig	30%	-	17,6%
<i>Welke van deze twee scenario's past het best bij uw verwachting als het gaat om de levendigheid in dit gebied is over 30 jaar?</i>	Het wordt steeds drukker	70%	85,7%	76,5%
	Het wordt steeds rustiger	30%	14,3%	23,5%
<i>Zou u ooit permanent willen verhuizen naar Marokko?</i>	Ja	80%	-	47%
	Nee	20%	100%	53%
<i>Hoe verwacht u dat de woning over 30 jaar wordt gebruikt?</i>	Op dezelfde manier als nu (vakantiehuis)	30%	85,7%	53%
	De woning staat dan leeg	10%	14,3%	11,8%
	Dan is de woning verkocht	20%	-	11,8%
	Geen idee	10%	-	5,9%
	Anders, namelijk	30%	-	17,6%

Bron: Derde ronde vraaggesprekken

De respondenten zijn het erover eens dat de steden in Marokko een enorme aantrekkingskracht hebben en in de komende jaren enkel nog zullen toenemen in het aantal inwoners. De dorpen moeten het echter ontgelden, de 23,5% van de respondenten die hebben aangegeven te verwachten dat het gebied rustiger wordt, hebben allen een woning in een dorp. De meningen zijn sterk verdeeld als het gaat om de vraag of de respondent zich ooit permanent zou willen vestigen in Marokko. Opvallend is dat de 53% van de respondenten die hebben aangegeven zich daar niet te willen vestigen een gemiddelde leeftijd hebben van 34,3 jaar. Ook zijn slecht twee van deze respondenten van de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders, de rest is van een latere generatie. Eén respondent van 69 jaar die zich daar ook niet zou vestigen geeft aan: *‘Nee, dat kan ik niet maken tegenover mijn kinderen’*. De andere eerste generatie respondent geeft aan: *‘Nee, ik blijf in Nederland wonen, ik ben van Nederland gaan houden’*.

De gemiddelde leeftijd van de respondenten die hebben aangegeven zich wel ooit permanent in Marokko te willen vestigen is 57,8 jaar. Opvallend is ook dat in deze ronde meerdere respondenten hebben aangegeven te verwachten dat de woning in de toekomst zal worden verkocht. In de gesprekken bleek dit overigens een pijnlijke constatering te zijn. Beide respondenten geven aan het wel heel erg zonde te vinden als dat zou gebeuren. Zij zien toch graag dat de geschiedenis, cultuur en tradities worden gewaarborgd en daar kan het bezitten van een woning in Marokko aan bijdragen.

Tabel 4.14 Recreatieve bestemming

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal
<i>Een alternatief voor de niet gebruikte woningen is het verhuren van de woning. Is dit voor een optie die u zou overwegen?</i>	Ja	10%	100%	47%
	Nee	90%	0%	53%
<i>Zou u uw woning liever aan toeristen willen verhuren of zou u de woning liever aan (lokale) Marokkanen willen verhuren?</i>	Inwoners van Marokko	10%	-	5,9%
	Toeristen	-	85,7%	35,3%
	Geen van beide	90%	-	53%
	Anders, namelijk	-	14,3%	5,9%
<i>Hoe is het gesteld met het toerisme in het gebied waar de woning staat?</i>	Weinig tot geen toeristen	50%	57,1%	53%
	Steeds meer		28,6%	23,5%
	Veel toeristen		14,3%	23,5%

Bron: Derde ronde vraaggesprekken

De resultaten van de gesprekken over dit thema komen sterk overeen met de resultaten uit de vorige interviewronde. Wel blijkt een aantal respondenten een andere kijk te hebben op een mogelijke verhuur van de woning. Zo vertelt een respondent: ‘*ik zou de woning aan familie verhuren*’. Ook dat kan voor veel Marokkaanse Nederlanders die nog familie hebben wonen in Marokko een optie zijn.

Tabel 4.15 Woonvoorkeuren

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal
<i>Op welke aspecten verschilt uw woning in Marokko van de woning in Nederland?*</i>	Aantal kamers	50%	71,4%	58,8%
	Aantal badkamers	40%	28,6%	35,3%
<i>Welk verschil weegt het zwaarst?</i>	Indeling	60%	71,4%	64,7%
	Grootte	80%	71,4%	76,5%
	Aantal kamers	40%	42,9%	41,2%
<i>Naar welk van de twee typen woningen gaat uw voorkeur uit?</i>	Indeling	20%	14,3%	17,6%
	Grootte	40%	42,9%	41,2%
	Ik heb geen voorkeur	-	57,1%	23,5%
<i>Naar welk van de twee typen inrichting gaat uw voorkeur uit?</i>	De Nederlandse woning	10%	-	5,9%
	De Marokkaanse woning	90%	42,9%	70,5%
	Ik heb geen voorkeur	-	57,1%	23,5%
<i>Ontbreekt er volgens u op dit moment iets aan de inrichting of indeling van uw woning in Nederland?</i>	De Nederlandse inrichting	20%	14,3%	17,6%
	De Marokkaanse inrichting	80%	71,4%	76,5%
	Ik heb geen voorkeur	-	14,3%	5,9%
<i>Ontbreekt er volgens u op dit moment iets aan de inrichting of indeling van uw woning in Nederland?</i>	Nee	60%	85,7%	70,6%
	Ja	40%	14,3%	29,4%

<i>In hoeverre speelt religie voor u een rol als het gaat om uw woonvoorkeuren?</i>	Niet	40%	28,6%	35,3%
	Nauwelijks	-	28,6%	11,8%
	Het speelt wel degelijk een rol	30%	14,3%	23,5%
	Het is erg belangrijk	30%	28,6%	29,4%

*meerdere antwoorden mogelijk

Bron: Derde ronde vraaggesprekken (niet voorkomende antwoorden zijn niet meegenomen in de resultaten)

De grootte van de woning is ook bij deze interviews het antwoord dat het meest is gegeven op de vraag op welke aspecten de woning in Marokko verschilt met de woning in Nederland. Daarnaast wordt veel waarde gehecht aan het aantal kamers. In deze ronde is een aanvullende vraag gesteld over de inrichting van de woning. Op deze vraag antwoordt maar liefst 76,5% dat zij een voorkeur hebben voor een Marokkaanse inrichting. Verder geeft één respondent aan aparte woonkamers te missen in de huidige woning, mevrouw geeft daarbij aan dat zij de huidige woonkamer graag verdeeld had gehad in twee aparte kamers. Mevrouw kan dit echter niet realiseren omdat zij de woning huurt en deze aanpassing niet gedaan mag worden.

Tabel 4.16 Financiën

Vraag	Antwoord	1 ^e generatie	2 ^e generatie	Totaal
<i>Hoeveel heeft de woning toen al met al gekost?*</i>	< €30.000,-	10%	-	5,9%
	Tussen de €30.000,- en €60.000,-	60%	14,3%	42,2%
	Tussen de €60.000,- en €90.000,-	10%	-	5,9%
	> €110.000,-	10%	-	5,9%
<i>Hoe heeft u de bouw of de aanschaf gefinancierd?*</i>	Geld geleend bij een bank	10%	14,3%	11,8%
	Gespaard	80%	-	47%
<i>Hoeveel is de woning nu volgens u waard?*</i>	Tussen de €30.000,- en €60.000,-	30%	-	17,6%
	Tussen de €60.000,- en €90.000,-	10%	14,3%	11,8%
	> €110.000,-	50%	-	29,4%

* cumulatief geen 100% omdat niet alle respondenten hier antwoord op hebben gegeven

Bron: Derde ronde vraaggesprekken (niet voorkomende antwoorden zijn niet meegenomen in de resultaten)

Op de vragen met betrekking tot de financiële aspecten van het woningbezit in Marokko werd verschillend gereageerd. Omdat niet alle respondenten zelf een woning bezitten en de woning bijvoorbeeld eigendom is van de ouders hebben ook niet alle respondenten deze vragen kunnen beantwoorden. Anderen weigerden simpelweg om hier op te antwoorden. Slechts tien respondenten hebben antwoord gegeven op deze vragen.

De resultaten wijzen verder uit dat de Marokkaanse Nederlander verwacht dat de woning in Marokko nu meer waard is dan het oorspronkelijk geïnvesteerde bedrag. Verder is er vooral veel gespaard door de respondenten en geeft slechts een klein percentage van 11,8% aan, een lening afgesloten te hebben bij de bank. Enkele respondenten lichtten hun antwoord toe door te stellen dat zij geen rente wilden

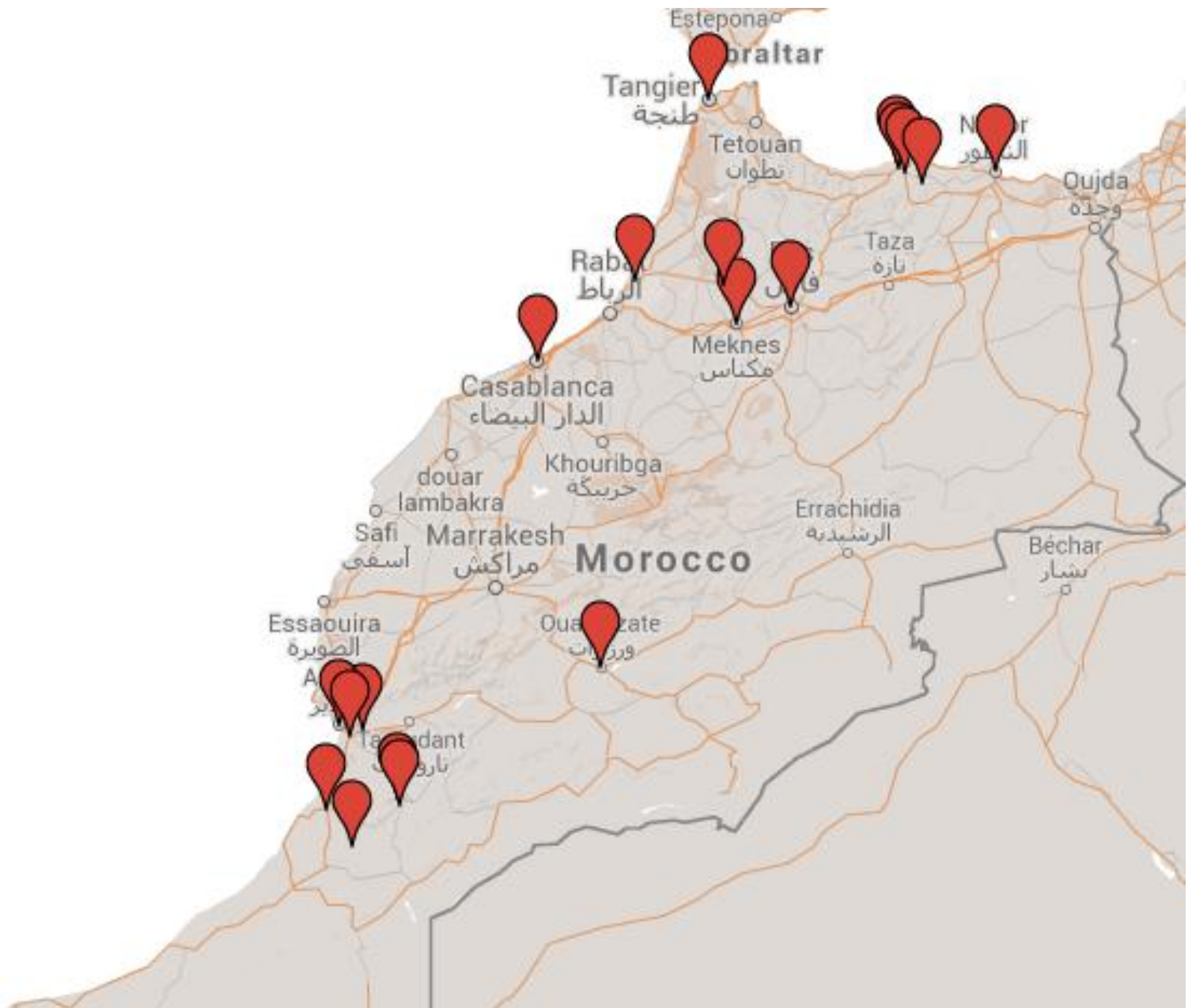
betalen en de banken dit wel vragen, ook in Marokko. Daarnaast is de respondenten gevraagd hoe het proces van de bouw van de woning is verlopen. Een respondent vertelt daarover: *‘Ik ben begonnen met de omheining om het erf. Toen heb ik eerst de begane grond laten bouwen, met alle voorzieningen. Toen is mijn vrouw daar met ons eerste kind gaan wonen en woonde ik in Nederland. Pas twintig jaar later heb ik de woning verbouwd naar wat het nu is, met een extra verdieping’*.

4.2.4 Interpretatie van de derde ronde

Ook na de derde ronde wordt de balans opgemaakt. Het merendeel van de respondenten van de derde ronde bezit een woning in de stad. Het bezit van een woning in Marokko beperkt zich dus niet tot de dorpen. Het bezit van een woning draagt mogelijk bij aan een langer verblijf. Geen van de respondenten geeft namelijk aan 0 tot 2 weken op vakantie naar Marokko te gaan. Dat ook bij deze groep de transnationale banden nog sterk aanwezig zijn blijkt uit de antwoorden die zijn gegeven over de waardering. Transnationalisme beperkt zich niet tot de migranten, maar komt ook sterk terug in de meningen en waarderingen van hun nakomelingen. Ondanks dat de respondenten aangeven zich zowel bij Nederland als bij Marokko betrokken te voelen blijkt dat er toch een grote betekenis wordt toegekend aan de woning in Marokko. Voor eerste generatie Marokkaanse Nederlanders omdat zij deze hebben gebouwd of gekocht, en in Nederland geen eigen woning bezitten. En voor tweede generatie Marokkaanse Nederlanders omdat het een familiewoning is. De waardering is vooral gebaseerd op het respect dat zij hebben voor hun ouders en de geschiedenis van de woning en de relaties die zij hebben met familie en vrienden. De religieus getinte antwoorden hebben voor een groot gedeelte ook te maken met de locatie waar de respondenten zijn benaderd. De Islamitische instelling wordt enkel bezocht door Marokkaanse Nederlanders die islamitisch zijn. De antwoorden zijn dus mogelijk niet representatief voor Marokkaanse Nederlanders die niet islamitisch zijn.

4.3 De locaties

De locaties van de woningen zijn in afbeelding 4.1 weergegeven.

Afbeelding 4.1 De locaties van de woningen van de respondenten

Bovenstaande afbeelding toont de locaties van de woningen van de respondenten. Gedurende de emigratie van Marokkanen naar Nederland zijn voornamelijk Marokkanen uit het Rif gebergte naar Nederland vertrokken (Brand, 2006) desondanks laat bovenstaande kaart een duidelijke spreiding van de locaties van de woningen zien. Hier is geen verklaring voor. De respondenten zijn willekeurig benaderd.

4.4 Impressie veldonderzoek

Het veldonderzoek is gedaan in het zuidwesten van Marokko nabij de dorpen Taghloulou en Jamaa Idaoussemlal. Op afbeelding 3.1 is een woning te zien die is gebouwd door Marokkanen die in het buitenland wonen en leven en deze woning enkel voor vakanties gebruiken. Het contract met de woningen van de lokale bevolking is groot omdat deze woningen, op een afstand te zien op afbeelding 3.2 vaak een stuk kleiner zijn.

Afbeelding 3.1 Een 'paleisachtige' woning

Afbeelding 3.2 Een dorp in het zuidwesten van Marokko

Afbeelding 3.2 toont de omgeving van de paleisachtige woning. Te zien is dat het contrast met andere woningen in de omgeving erg groot kan zijn.

Dat grond in deze gebieden vaak al generaties lang in de familie zit is te zien op afbeelding 3.3 waarop drie woningen van drie broers te zien zijn, allen gebouwd op familiegrond.

Afbeelding 3.3 Woningen in het dorp Taghloulou

Ook afbeelding 3.4 toont een woning die voor een groot gedeelte van het jaar leegstaat. De ramen zijn afgesloten met rolgordijnen.

Afbeelding 3.4 Een afgesloten woning

Afbeelding 3.5, 3.6, 3.7 en 3.8 geven een beeld van het Atlasgebergte. Een gebied waar veel Marokkaanse Nederlanders oorspronkelijk vandaan kwamen. De grootste groep migranten die vanuit dit gebied naar West-Europa vertrok belandde echter in Frankrijk. Vandaar dat er in de zomermaanden veel auto's met Franse kentekens in deze streek rondrijden.

Afbeelding 3.5 Taghloulou

Afbeelding 3.6 Idaoussemlal

Afbeelding 3.7 Jamaa Idaoussemlal

Afbeelding 3.8 Jamaa Idaoussemlal

5. Conclusie en discussie

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in de betekenis van de woning die Marokkaanse Nederlanders bezitten in Marokko om daarmee te kijken naar de rol die deze woning speelt in de transnationaliteit van Marokkaanse Nederlanders. Er is in de bestaande literatuur nog weinig bekend over dit onderwerp. Veel migrantenstudies hebben een focus op binnenlandse dilemma's die betrekking hebben op migranten. Met deze studie wordt daarmee inzicht gegeven in wat tot nu toe vooral een onbekende wereld was. In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de deelvragen om daarna ook de centrale vraag te beantwoorden. Tot slot volgt er een discussieparagraaf en worden er in de laatste paragraaf aanbevelingen gedaan voor een vervolgonderzoek.

5.1 Deelvragen

“Welke plek wordt gevoelsmatig als hoofdwoning, oftewel thuis beschouwd binnen de familie?”

Uit het onderzoek is gebleken dat de verschillende generaties Marokkaanse Nederlanders een verschillende mening hebben over het thuisgevoel. De eerste deelvraag van dit onderzoek richt zich op het thuisgevoel van deze groep allochtonen. Hiermee wordt voor een deel al inzichtelijk in welke mate zij betrokken zijn bij het land van herkomst en de rol die de woning daarin vervult. Er is dan ook gevraagd naar welke woning door de respondenten gevoelsmatig als hoofdwoning wordt gezien. In de diepte-interviews bleken de respondenten hier een gelijke mening over te hebben. Omdat de respondenten van de diepte-interviews allen tot de tweede generatie Marokkaanse Nederlanders behoren blijkt ook uit hun antwoorden dat zij veel gemeen hebben. De betrokkenheid bij de woning in Marokko en het land zelf is nog sterk aanwezig. Er wordt echter niet uitgesproken dat zij zich gevoelsmatig meer thuis voelen in Nederland dan in Marokko, andersom is dit ook niet zo. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat nakomelingen van eerste generatie Marokkaanse immigranten zich meer thuis voelen in Nederland, dan in Marokko. Wanneer hier echter op wordt doorgevraagd blijkt dat er desondanks ook een thuisgevoel bestaat wanneer zij zich in Marokko bevinden. Dit komt voor een deel overeen met de beschrijvingen van Stock (2014) die in haar proefschrift aan het licht brengt waar Marokkanen hun identiteit op baseren. Uit de onderzoeksresultaten van de interviews die volgden valt op dat bij de vragen over de waardering de respondenten die aangeven zich meer thuis te voelen in Marokko de gemiddelde leeftijd hoger ligt dan de gemiddelde leeftijd van de respondenten. Daarnaast behoren deze respondenten voornamelijk tot de eerste generatie Marokkanen. Evenals in de beschreven theorie over transnationalisme blijkt ook uit dit onderzoek dat nakomelingen van migranten een minder sterke band hebben met het herkomstland dan de migranten zelf (Snel et al. 2004). De betrokkenheid bij Marokko, de woning en het gebied waar de woning staat heeft in dit onderzoek veel aandacht gekregen. De onderzoeksresultaten laten een belangrijke aspect zien dat bijdraagt aan de betrokkenheid. Namelijk het familieaspect. Bij vrijwel alle respondenten beperkt de betrokkenheid zich tot de familie. Opvallend is wel dat de respondenten die aangeven ook betrokken te zijn bij het gebied waar de woning staat, veelal in dorpen wonen. Er kan geconcludeerd worden dat de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders meer betrokken zijn bij het land van herkomst dan hun nakomelingen. Dit kan te maken hebben met het feit dat zij een groot gedeelte van hun leven in Marokko hebben doorgebracht en daar zijn opgegroeid. De verbintenis die zij de eerste jaren van hun leven met Marokko hebben gehad, hebben de generaties die volgden met Nederland. Zij zijn hier veelal geboren en getogen en hebben daarom geen band met Marokko zoals hun ouders die hebben.

‘‘Wat is de (emotionele) waarde van de (familie)woning?’’

Het thuisgevoel geeft veel prijs over de waarde die mensen toekennen aan een woning. Ook bij de vragen over de waardering blijkt dat vooral de familie hier een belangrijke rol in speelt. De woning in Marokko wordt door Marokkaanse Nederlanders onder meer gezien als een plek om familie te ontmoeten. De waardering lijkt bij de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders groter te zijn dan bij hun nakomelingen. Het feit dat zij de woning zelf hebben laten bouwen of zelf hebben aangeschaft brengt een emotionele gehechtheid met zich mee die maar moeilijk in een waarde kan worden uitgedrukt. Opvallend is ook dat dit door tweede, derde en latere generaties Marokkaanse Nederlanders wordt erkend. Op vragen over het gevoel bij de woning en de mogelijkheid om de woning in de toekomst ooit te verkopen wordt door deze groep Marokkaanse Nederlanders vaak een dubbel antwoord gegeven. Zo wordt er enerzijds vaak uitgesproken dat het gevoel dat zij bij de woning hebben vooral gebaseerd is op het feit dat het om de ouderlijke woning gaat. Het is de woning waar hun ouders of grootouders een deel van hun leven hebben doorgebracht of een deel van hun leven aan hebben gewijd om de woning te realiseren. Anderzijds wordt aangegeven dat zij open zouden staan voor een eventuele verhuur of verkoop van de woning maar dat hun ouders dat nooit zouden willen. Dit wordt bevestigd door de onderzoeksresultaten onder de eerste generatie Marokkaanse immigranten. Zij zijn vaak ook eigenaar van de woning en hebben daarom een sterkere emotionele gehechtheid bij de woning dan hun kinderen. Dit ligt in lijn met de theorie van Evans (2004) die schrijft dat een woning vaak een emotionele waarde heeft voor de eigenaar.

Naast de emotionele waarde is in het onderzoek ook aandacht besteed aan het kostenplaatje van de woningen. De respondenten bleken hier niet veel informatie over los te laten. Dit heeft zeer waarschijnlijk te maken met de in hoofdstuk 1 genoemde argumenten over de financiële gevolgen die het bezit van een woning in Marokko, in Nederland met zich mee kunnen brengen. Dat de aanschaf of bouw van een woning in Marokko ook een financieel voordeel met zich meebrengt blijkt uit de derde ronde van dataverzameling. Hierin geeft bijna 100% van de respondenten aan te verwachten dat de woning nu meer waard is ten opzicht van het moment van aanschaf.

‘‘Hoe wordt gekeken naar de toekomst van de familiewoning in het land van herkomst, en kunnen deze woningen ooit een andere functie (alternatieve bestemming) krijgen?’’

Stock (2014) schrijft dat nakomelingen van Marokkaanse Nederlanders zich meer Nederlander voelen dan Marokkaan. Met die gedachte in achtgenomen is het de vraag hoe de Marokkaanse identiteit van Nederlandse Marokkanen zich in de komende decennia gaat ontwikkelen. Een specifiekere vraag is wat de rol van de woning in Marokko daarin zal zijn. Om daar inzicht in te verkrijgen is onderzocht hoe hier binnen deze groep over wordt gedacht. Door de diepte-interviews is duidelijk geworden dat er binnen de groep van Marokkaanse Nederlanders verschillend wordt gekeken naar dit thema. Zo stellen sommige respondenten dat ze zich ooit permanent in Marokko willen vestigen. Anderen geven aan dit nooit te doen, omdat ze daar niet zouden kunnen aarden. Vaak wordt het feit dat alles in Nederland goed is geregeld aangehaald als argument om Nederland niet te verlaten voor Marokko. Wel blijkt dat oudere Marokkaanse Nederlanders hier anders over denken. Zij zijn veelal naar Nederland gekomen als gastarbeider of in het kader van gezinshereniging. Bij deze groep bestaat nog wel degelijk een wens om ooit voorgoed terug te keren naar Marokko. De woning die zij in Marokko hebben gekocht of laten bouwen speelt daar ook een belangrijke rol in. Zij hebben de woning immers om die reden laten bouwen of aangeschaft. Wel wordt er bijna door iedere respondent aangegeven te willen blijven reizen tussen de landen. Omdat zij inmiddels kinderen en soms ook kleinkinderen hebben die geboren en getogen zijn in Nederland zullen zij voor de rest van hun leven een transnationaal leven leiden dat zich afspeelt in beide landen. Ook hier is het familieaspect een rode

draad in de onderzoeksresultaten. De nakomelingen van deze groep Marokkaanse Nederlanders voelt zich zoals gezegd meer Nederlander dan Marokkaan en geeft daarom ook aan die stap niet te willen nemen. De respondenten is ook gevraagd ver in de toekomst te kijken en een verwachting uit te spreken over het gebruik van de familiewoning in Marokko. Ook hier blijkt er een duidelijke tweedeling te zijn in de onderzoeksresultaten. Waar veel van de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders verwachten dat de woning op dezelfde manier zal worden gebruikt, sluiten nakomelingen een mogelijke verhuur of verkoop van de woning niet uit. Uit de onderzoeksresultaten blijken met name de grote steden in Marokko steeds meer in trek te zijn bij toeristen. Onwetendheid en angst op het gebied van juridisch geregeld weerhoudt veel Marokkaanse Nederlanders om de woning te verhuren. Wel wordt door een meerderheid uitgesproken de woning in het geval van verhuur aan toeristen te willen verhuren. Waar de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders nooit te behoefte heeft gehad om gedurende de vakanties andere landen te bezoeken, is die wens er bij nakomelingen wel. Dit resulteert in een lagere bezoekfrequentie aan de woning. Hiermee stijgt de aantrekkelijkheid van het verhuren van de woning. Om dit te realiseren moet er worden geïnvesteerd in een bedrijf of instantie die het gemakkelijk maakt woningen voor een korte periode te verhuren zonder dat de eigenaar daar veel voor hoeft te ondernemen.

“Wat zijn de woonvoorkeuren van Marokkaanse Nederlanders en wijken deze af van wat de Nederlandse woningmarkt te bieden heeft?”

Dat Marokkaanse Nederlanders groter wonen in hun woning in Marokko dan in hun woning in Nederland staat vast; het is het meest gegeven antwoord op de vraag wat de verschillen zijn tussen de beide woningen. Het culturele en religieuze aspect blijkt een belangrijke rol te spelen in de indeling en inrichting van woningen van Marokkaanse Nederlanders. De wens om in de woning meerdere woonkamers te hebben komt voort uit dat religieuze aspect; het apart ontvangen van mannelijke en vrouwelijke gasten is gebruikelijk in de islamitische wereld. De woningen daar zijn daar dan ook vaak op ingericht door meerdere, afgesloten ruimtes, als woonkamer te gebruiken. Ook de openkeuken is daar een voorbeeld van. Binnen de Marokkaanse cultuur wenst men met liever een gesloten keuken te hebben om op die manier meer privacy te hebben, en te zijn afgesloten van de mensen die in de woonkamer zitten. Een andere woonvoorkeur is het hebben van een wasbak (kraan) die zich laag bij de grond bevindt in de badkamer. Alle genoemde woonwensen hebben een functionele reden. De uitkomsten van dit onderzoek bekrachtigen het beeld van sommige woningbouwcorporaties die huurders tegemoet zijn gekomen in hun woonwensen. Er blijkt vraag naar te zijn. Opvallend is wel dat de uitkomsten uitwijzen dat er geen sterk verlangen is naar deze woonvoorkeuren. Er lijkt een sluimerend verlangen te zijn naar een aantal woonvoorkeuren die de huidige woning in Nederland niet heeft. Wanneer de Marokkaanse Nederlander namelijk wordt gevraagd of hij of zij woonwensen heeft waaraan niet wordt voldaan in de huidige woning wordt aangegeven dat dit niet het geval is. De onderzoeksresultaten wijzen echter uit dat de Marokkaanse Nederlander toch woonvoorkeuren heeft die niet zijn terug te vinden in de huidige woning. De vraag is echter waarom zij deze woonwensen zelf niet realiseren. Een mogelijke verklaring daarvoor is dat het niet mogelijk is omdat veel Marokkaanse Nederlanders een woning huren en een dergelijke aanpassing van de woning niet mag. Tot slot is de expressieve dimensie van de inrichting ook een belangrijk aspect voor de Marokkaanse Nederlanders. Er gaat een sterke voorkeur uit naar een Marokkaanse inrichting en velen lijken dit ook te hebben doorgevoerd in hun woning in Nederland. Hiermee wordt de culturele identiteit van de Marokkaanse Nederlanders ook in Nederland gewaarborgd. Eerste generatie Marokkaanse Nederlanders hebben een veel minder uitgesproken mening over de indeling en inrichting van hun woning. Mogelijk dat dit heeft te maken met het opleidingsniveau. Nakomelingen van eerste generatie

migranten zijn vaak hoger opgeleid en hebben daardoor de (financiële) mogelijkheid om specifiekere eisen te stellen om hun woonwensen te bereiken. Dit fenomeen komt ook voor bij groepen met een andere etnische achtergrond zoals is aangetoond door Dayha (1974) die onderzoek deed naar Pakistaanse immigranten in Engeland.

5.2 Centrale vraag

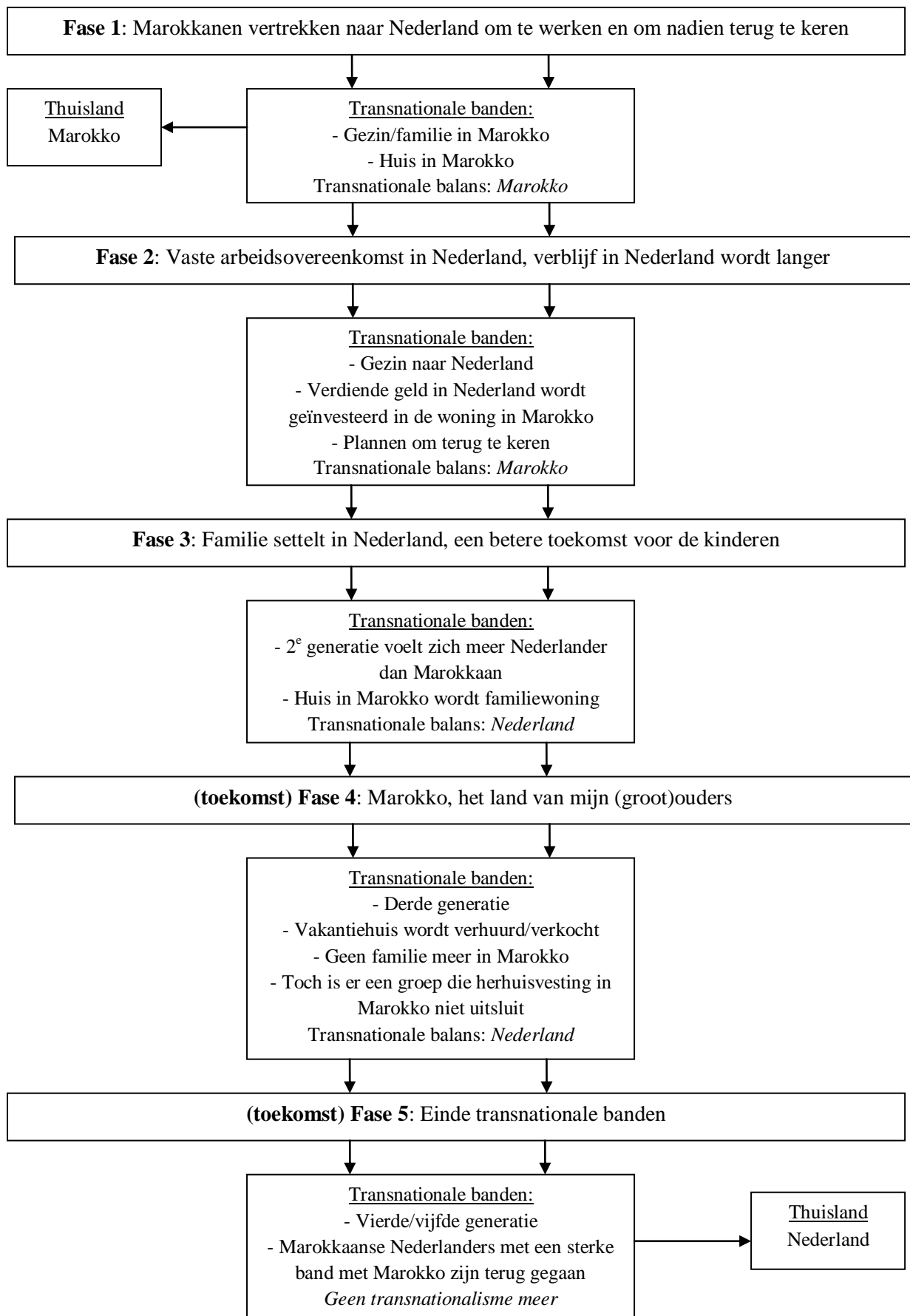
Tot slot wordt antwoord gegeven op de centrale vraag die met dit onderzoek is onderzocht. Nadat deze vraag is onderverdeeld in vijf deelvragen waarvan de eerste in hoofdstuk 2 en de overige vier in de voorgaande paragrafen zijn beantwoord, wordt de centrale vraag aan de hand van al deze uitkomsten beantwoord. De centrale vraag luidt:

‘Wat is de betekenis die Marokkaanse Nederlanders toekennen aan de familiewoning die zij bezitten in Marokko en hoe wordt er gedacht over de toekomst van deze woning?’

Het probleem dat veel van de woningen die Marokkaanse Nederlanders bezitten in het land van herkomst voor een groot gedeelte van het jaar leegstaan lijkt pas over een aantal decennia te kunnen worden opgelost. De eerste generatie Marokkaanse Nederlanders heeft een emotionele band met de woning die hun ervan weerhoudt de woning ooit te verhuren of te verkopen. Met de verwachting dat de nakomelingen van deze generatie de woningen ooit te zullen erven lijkt een mogelijke verhuur pas dan mogelijk. Nakomelingen van eerst generatie Marokkaanse Nederlanders staan er in tegenstelling tot hun ouders wel voor open om de woningen een recreatieve bestemming (functie) te geven. De emotionele waarde is bij alle Marokkaanse Nederlanders groot. Bij de eerste generatie omdat zij de woning met *bloed, zweet en tranen* gebouwd of gekocht hebben en bij nakomelingen van deze generatie omdat het de plek is waar hun ouders vandaan komen. Er wordt dan ook geen waarde aan toegekend die uit te drukken is in geld. De emotie, de geschiedenis en de band die de woning met zich meebrengt is voor de Marokkaanse Nederlander reden genoeg om de woning te blijven bezoeken. Dat de woningen verschillen van de woningen in Nederland lijkt ook een feit. De ontbrekende woonvoorkeuren worden weliswaar minder duidelijk uitgesproken en vormen ook geen groot gemis, maar zijn wel degelijk aanwezig.

In het onderzoek is verder naar voren gekomen dat er in Marokko op grote schaal sprake is van urbanisatie. De dorpen waar veel Marokkaanse Nederlanders een woning bezitten trekken leeg door de grote trek naar de stad. Dit komt mede doordat er weinig werkgelegenheid is in de plattelandsgebieden. De Marokkaanse Nederlanders spreken een duidelijke verwachting uit als het gaat om de levendigheid in de gebieden. Verwacht wordt dat de steden steeds voller raken, ook op het gebied van toerisme verwachten zij dat dit in de steden zal toenemen. De dorpen daarentegen lopen volgens de respondenten leeg. De trek naar de stad en het feit dat de komende generaties een minder sterke band zullen hebben met het ouderlijke dorp zorgt ervoor dat deze minder bezocht zullen worden.

Alle onderzoeksresultaten zijn in figuur 5.1 geïnterpreteerd en vertaald naar een model over de ontwikkeling van het transnationale en de transnationale banden die Marokkaanse Nederlanders met Marokko hebben.

Figuur 5.1 Ontwikkeling transnationalisme Marokkaanse Nederlanders

5.3 Discussie

Het verkennende karakter van dit onderzoek maakt het mogelijk inzicht te geven in een onderwerp dat binnen de wetenschap nog nauwelijks eerder is onderzocht. Woningen die Marokkaanse Nederlanders bezitten in het land van herkomst blijken een belangrijke rol te spelen in het leven van Marokkaanse Nederlanders. Binnen de Marokkaans Nederlandse gemeenschap wordt op een verschillende manier gekeken naar de waarde van deze woningen. Eerste generatie Marokkaanse Nederlanders hebben een sterkere band met de woning en de omgeving. De waarde die zij toekennen aan de woning is dan ook hoger. Dit wordt onder meer uitgedrukt in het niet willen verlaten van de woning of het gebied. Dit is conform de bestaande literatuur van onder andere Dynarski (1986) die in zijn theorie beschrijft dat mensen gehecht raken aan een woning en omgeving en dit niet in monetaire kosten uitdrukken.

Het verhuren van de woningen kan mogelijk worden gemaakt door de oprichting van een bedrijf of een tool die het mogelijk maakt om op een eenvoudige manier deze woningen aan te bieden. Reerink (2013) heeft een tool ontwikkelt waarmee geïnteresseerden op niet te koop staande woningen in Nederland kunnen bieden. De ontwikkeling van deze tool is nog in volle gang. Een soortgelijke tool kan voor woningen in Marokko worden ontwikkelt. De focus zal dan niet liggen op niet te koop staande woningen maar op woningen van Marokkaanse Nederlanders waarbij zij hun woning in Marokko te huur aanbieden. Dergelijke constructies worden al veelvuldig geëxploiteerd door vakantieaanbieders en platformen als Marktplaats. Een tool zou het echter mogelijk kunnen maken om in de directe omgeving van de eigenaar huurder te vinden voor zijn woning. Dit verlaagt niet alleen de drempel om de woning te verhuren, maar ook vergroot het mogelijk de integratie van Marokkanen in Nederland. Al sinds een aantal jaren krijgt de Marokkaans gemeenschap in Nederland veel publiciteit in de media die veelal negatief van aard is (Stock, 2014). Een dergelijke verhuur constructie kan er mogelijk aan bijdragen de relatie tussen autochtone en allochtone Nederlanders te versterken. Daarnaast brengt een verhuur van de woning ook inkomsten met zich mee die vervolgens weer kunnen worden besteed in de binnenlandse economie.

De onderzoeksmethode die is toegepast in dit onderzoek heeft verschillende beperkingen. Het interviewen van de respondenten is een tijdrovende bezigheid en de aard van de vragen brengt bij de respondenten bij sommige onderwerpen weerstand op. Gedurende het praktijkonderzoek is gebleken dat Marokkaanse Nederlanders niet graag informatie prijsgeven over hun bezit in Marokko. Daarnaast is het vinden van respondenten die voldoen aan de criteria ook niet gemakkelijk gegaan. Het benaderen van respondenten bij een Marokkaans Islamitische instelling brengt het probleem met zich mee dat er ook veel mensen aanwezig zijn die geen Marokkaanse etnische achtergrond hebben maar op die locatie aanwezig zijn vanwege het gedeelde geloof. Om die reden is mensen bij benadering eerst gevraagd of zij van Marokkaanse komaf zijn alvorens de vragenlijst is afgenomen. Opvallend is wel dat geen van de aangesproken Marokkaanse Nederlanders heeft aangegeven geen woning in Marokko in de familie te hebben. Hiermee groeit het vermoeden dat een zeer groot deel van de Marokkaanse Nederlanders een woning bezit in Marokko. Daarnaast heeft de locatie waar de respondenten zijn benaderd een direct invloed op de resultaten van het onderzoek. De antwoorden van de respondenten zullen sneller van religieuze aard zijn omdat alle respondenten religieus zijn, zij zouden anders niet bij de instelling aanwezig zijn.

5.4 Aanbevelingen

Het verkennende karakter van het onderzoek geeft een kijkje in de manier waarop Marokkaanse Nederlanders naar deze thema's kijken. Het roept echter ook gelijk de wens op om een dergelijk

onderzoek uit te voeren met meer data. Daarmee kan een nauwkeurig beeld verkregen worden van de omvang van onder meer het probleem dat veel van de woningen voor een groot gedeelte van het jaar leegstaan. Daarnaast kunnen ook problemen als urbanisatie in Marokko beter worden onderzocht. De onderzoeksresultaten die voortkomen uit dit onderzoek zijn, mede vanwege het exploratieve karakter, niet te generaliseren. Om de keuzes die Marokkaanse Nederlanders maken in het land van herkomst beter te begrijpen is data op dit gebied noodzakelijk. In hoofdstuk 2 is naar voren gekomen dat er behoorlijke geldstromen van Nederland naar Marokko gaan. Meer inzicht in deze geldstromen kan bijdragen aan het herkennen en signaleren van kansen die er mogelijk aan kunnen bijdragen dat Marokkaanse Nederlanders een betere positie innemen in het publieke debat. Een samenwerking van Nederlandse en Marokkaanse autoriteiten kan daar aan bijdragen. Ook een beter beeld van het eigendom van de woningen kan bijdragen aan een beter begrip van de positie van Marokkaanse Nederlanders. In hoofdstuk 1 van dit onderzoek is naar voren gekomen dat er op dit moment veel onduidelijk is over het eigendom en bezit van woningen in het buitenland. In het praktijkonderzoek blijken deze onduidelijkheden ook naar voren te zijn gekomen. Eigenaren van woningen, veelal eerste generatie Marokkaanse immigranten verwachten dat hun kinderen de woning overnemen. Derhalve zullen de betreffende woningen nog lang verbonden zijn aan Marokkaanse Nederlanders. De onduidelijkheid heerst echter ook onder de nakomelingen van deze eerste generatie Marokkaanse Nederlanders. Zij verwachten de woning wel over te nemen, maar weten niet hoe een dergelijke procedure geschiedt. In Nederland brengt het erven van een woning consequenties met zich mee waarvan er een aantal van financiële aard is. Marokkaanse Nederlanders die verwachten een woning over te nemen (te erven) van een familielid zijn vaak niet op de hoogte van dergelijke procedures.

Een vervolgonderzoek zou zich ook specifiek kunnen richten op de ontwikkeling van plattelandsgebieden in Marokko. Uit het veldonderzoek en de indrukken van de respondenten blijkt dat het platteland van Marokko leeg loopt door onder meer urbanisatie. Een vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op een manier om de populariteit vanuit een toeristisch oogpunt te vergroten. De gebieden bieden een prachtige natuurlijke omgeving, rust en een rijke culturele historie.

Literatuurlijst

- Al-Ali, N. & K. Koser (2002). *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home*. Londen: Routledge.
- Al-Ali, N., R. Black, K. Koser (2001). The limits to “transnationalism”: Bosnian and Eritrean refugees in Europe as emerging transnational communities. *Ethnic and Racial Studies*, 24(4): 578-600.
- Amersfoort, van H. (2001). *Transnationalisme, moderne diaspora's en sociale cohesie*. IMES-paper: Amsterdam.
- Amersfoort, van H. & A. van Heelsum (2007). Moroccan Berber immigrants in the Netherlands, their associations and transnational ties: a quest for identity and recognition. *Immigrants and Minorities* 25(3): 234-262.
- Amersfoort, van J.M.M. (1978). Migrant Workers, circular migration and development. *Journal of Economic and Social Geography* 69(1/2):17-26.
- Baarda, D.B. & M.P.M. de Goede (2006) *Basisboek Methoden en technieken*. Noordhoff Uitgevers. Vierde druk.
- Bakkali, H. (2014). Artikel: ‘Hoezo, huis in Marokko opgeven?’ Het Parool. Geraadpleegd op 18 juni 2014 via <http://www.parool.nl/parool/nl/4/AMSTERDAM/article/detail/3633033/2014/04/10/Hoezo-huis-in-Marokko-opgeven.dhtml>
- Barendse, J., C. Hiddink, A. Janszen & A. Stavast (2006). *The Remittance Corridor of the Netherlands–Morocco*. Rotterdam: ECORYS Nederland BV.
- Bolt, G. (2001). Verhuiswensen onderzocht: allochtonen kiezen zelf niet voor slechte wijken. *Zebra magazine*, 1(1): 3-6.
- Bolt, G., Ozuekren, A. & Phillips, D. (2010). Linking integration and residential segregation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(2): 169–186.
- Bolt, G., Phillips, D. & van Kempen, R. (2010). Housing policy, (de)segregation and social mixing: An international perspective. *Housing Studies*, 25(2): 129-135.
- Bouras, N. (2012). *Het land van herkomst: perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010*. Dissertatie: Universiteit Leiden.
- Beek, van de J.H. (2010). *Kennis, Macht en Moraal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Boccagni, P. (2012). Rethinking transnational studies: transnational ties and the transnationalism of everyday life. *European Journal of Social Theory*, 15(1): 117–132.
- Brouwer, L. (2006). Dutch Moroccan Websites: A Transnational Imagery? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(7): 1153-1168.
- Corbin, J., & Strauss, A. (1990). Grounded theory method: Procedures, canons, and evaluative procedures. *Qualitative Sociology*, 13: 13–21.
- Corbin, J., & Strauss, A. (1996). Analytic ordering for theoretical purposes. *Qualitative Inquiry*, 2: 139–150.
- Corbin, J. & Strauss, A. (1998). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cottaar, A. & N. Bouras (2009). *Marokkanen in Nederland. De pioniers vertellen*. Amsterdam.
- Dahinden, J. (2009). Are we all transnationals now? Network transnationalism and transnational subjectivity: the differing impacts of globalization on the inhabitants of a small Swiss city. *Ethnic and Racial Studies*, 32(8): 1365–1386.
- Dahya, B. (1974). The nature of Pakistani ethnicity in industrial cities in Britain. *Urban Ethnicity*, pp. 77-118. Londen: Tavistock.
- Dewinter, F. (2010). Persbericht Vlaams Belang. Via <http://www.vlaamsbelang.org/persberichten/1073>.
- Driessen, F.M. & H.J. Beerenboom (1983). *De kwaliteit van het stedelijk leefmilieu: Bewoners en hun voorkeuren*. Den Haag/Utrecht: RPD/DGVH/Vakgroep Theorie & Methodologie van de sociologie.
- Dun, van M. (2014). Artikel: Fraudevraag van Sociale Verzekeringsbank zint Marokkanen niet. Het Parool. Geraadpleegd op 30 april 2014 via <http://www.parool.nl/parool/nl/4/AMSTERDAM/article/detail/3632222/2014/04/09/Fraudevraag-van-Sociale-Verzekeringsbank-zint-Marokkanen-niet.dhtml>
- Duncan, J.S. (1981). *Housing and identity: Cross-culture perspective*. Londen: Croom Helm.
- Dynarsky, M. (1986). Residential Attachment and Housing Demand. *Urban studies*, 23(1), pp.11-20.
- Entzinger, H.B. (1984). *Het minderhedenbelang. Dilemma's voor de overheid en zes andere immigratielanden in Europa*. RUL, Boom, Meppel/Amsterdam.
- Evans, A. (2004). *Economics, Real Estate and the Supply Of Land*. Blackwell Publishing.

- Faist, T. (2010). Diaspora and Transnationalism: what Kind of Dance Partners? In R. Bauböck & T. Faist (Eds.), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Fokkema, T. Harmsen, C. & Nicolaas, H. (2009). Herkomst en vestiging van de eerste generatie Marokkanen in Nederland. *Bevolkingstrends*, 3^e kwartaal, pp. 51-56.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.
- Golbert, R. (2001). Transnational Orientations from Home: Constructions of Israel and Transnational Space among Ukrainian Jewish Youth. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4): 713-731.
- Grever, M. & K. Ribbens (2007). *Nationale identiteit en meervoudig verleden*. Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid 2007. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hoekstra, J., H. Saizarbitoria, & E. Etxarri (2009). Recent changes in Spanish housing policies: subsidized owner-occupancy dwellings as a new tenure sector? *Journal of Housing and Built Environment*. 25 (1), 125-138.
- Kearns, A., R. Hiscock, A. Ellaway, S. Macintyre (2000). Beyond four walls: The psycho-social benefits of home: Evidence from West Central Schotland. *Housing Studies*, 15(3): 387-410.
- Keohane, R. & J. Nye (1972). *Transnational relations and world politics*. Cambridge
- Kruyswijk, M. (2012). Artikel: Woningen speciaal voor moslims in Amsterdam: mannenruimte en eigen tv-schotel. Het Parool. Geraadpleegd op 16 juni 2014 via <http://www.parool.nl/parool/nl/4/AMSTERDAM/article/detail/3353160/2012/11/24/Woningen-speciaal-voor-moslims-in-Amsterdam-mannenruimte-en-eigen-tv-schotel.dhtml>
- Lakeman, P. (1999). *Binnen zonder kloppen. Nederlandse immigratiepolitiek en de economische gevolgen*. Meulenhoff, Amsterdam.
- Moskal, M. (2011). Transnationalism and the role of family and children in intra-European labour migration. *European Societies*, 13(1): 29–50.
- Obdeijn, H. (1994). Op weg naar werk ver van huis. Marokkaanse emigratie in historisch perspectief. *Migrantenstudies* 9(4): 34-39.
- Park, R. (1928). Human migration and the marginal man. *The American Journal of Sociology* 33(6): 881-893.
- Portes, A., L. Guarnizo, & P. Landolt (1999). The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2): 217 – 37.

- Portes, A. (2002). Transnational entrepreneurs: alternative form of immigrant economic adaptation. *American Sociological Review: Official Journal of the American Sociological Society*, 67(2): 278-298.
- Massey, D.S. (1985). Ethnic residential segregation: A theoretical synthesis and empirical review. *Sociology and Social Research*, 69(3), 315-350.
- Ministerie van VROM (2000). *Mensen, wensen, wonen: Nota wonen*. Den Haag: Ministerie van VROM.
- Rapport, N. & Dawson, A. (1998). *Migrants of Identity: Perceptions of Home in a World of Movement*. Oxford: Berg.
- Roodenburg, H., Euwals, R., & Ter Rele, H. J. M. (2003). *Immigration and the Dutch Economy*. CPB nr. 47. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- RIGO (2013). *Nederlands tweede wonen globaliseert*. RIGO Research en Advies.
- Wijs-Mulkens, E. de (1999). *Wonen op stand: Lifestyles en landschappen van de culturele en economische elite*. Amsterdam: Spinhuis.
- Salih, R. (2003). *Gender in transnationalism: Home, Loning and Belonging among Moroccan Migrant Women*. Londen: Routledge.
- Schmitter Heisler, B. & Heisler, M. (1986). 'Transnational migration and the modern democratic state: familiar problems in new form or a new problem?', *Annals of the American Academy of Political and Social Science, special issue From foreign workers to settlers? Transnational migration and the emergence of new minorities* 485(1): 12-22.
- SmartAgent® Company (2001). *Woonbeleving allochtonen*. Amersfoort/Den Haag: SmartAgent® Company/Ministerie van VROM.
- Snel, E., G. Engbersen, A. Leerkes. (2004). Voorbij landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid als belemmering voor integratie? *Sociale Gids*, 4(51): 75-100.
- Strijp, R. (1997). 'De mensen maken je hier gek'. Marokkaanse migranten en hun bindingen met Marokko', *Migrantenstudies*, 13(3): 14867.
- Stock, F. J. (2014). *Speaking of home: Home and identity in the multivoiced narratives of descendants of Moroccan and Turkish migrants in the Netherlands*. Ph.D thesis, Rijksuniversiteit Groningen.
- Verhoeven, N. (2007). *Wat is onderzoek?* Den Haag: Boom onderwijs.

Vertovec, S. (2004) “Migrant transnationalism and modes of transformation”, *International Migration Review*, 38(3): 970–1001.

VROM-raad (2002). *Smaken verschillen: Multicultureel bouwen en wonen*. Den Haag: VROM-raad.

White, A. (2013). Double return migration: Failed returns to Poland leading to settlement abroad and new transnational strategies. *International Migration*, 52(6).

Yin, R.K. (2003). *Case study research: design and methods, 3rd edition*, CA. Thousand Oaks: Sage.

Bijlagen

Bijlage I. Topiclijst interviews

Topiclijst voor de diepte-interviews

Inleiding

Voorstelronde

Onderwerp onderzoek

Aanleiding en doelstelling onderzoek

Locatie & gebruik

Locatie woning

Frequentie bezoek

Gebruik woning

Waardering

Gevoel

Woning

Locatie

Eigendom

Eigendomsrecht

Vestigingsklimaat

Levendigheid

Toekomstperspectief

Recreatieve bestemming

Verhuren

Toerisme

Woonvoorkeuren

Verschil Nederlandse woning en Marokkaanse woning

Religie en woonvoorkeuren

Indeling

Inrichting

Functionele woonwensen

Bijlage II. Gestructureerde vragenlijst

Vragenlijst voor de tweede en derde ronde interviews.

Ons huis in Marokko

1. Wat is uw geslacht?

- Man
- Vrouw

2. Wat is uw leeftijd?

.....

3. Tot welke generatie Marokkaanse Nederlander behoort u?

- 1^e
- 2^e
- 3^e
- Latere generatie

Locatie en gebruik

De onderstaande vragen gaan over de plek waar de woning staat en het gebruik van de woning.

4. Waar in Marokko staat de woning?

.....

5. Is dit een dorp (platteland) of een stad?

.....

.....

6. Hoe vaak bezoekt u de woning?

- Minder dan 1 keer per jaar
- 1 tot 2 keer per jaar
- Meer dan 2 keer per jaar

7. Met wie bezoekt u deze woning gedurende uw bezoek aan de woning?

- Alleen
- Met mijn gezin
- Met mijn gehele familie
- Anders,
namelijk.....

8. Hoe lang verblijft u daar dan gemiddeld?

- < 2 weken

- Ongeveer 2 tot 4 weken
- Ongeveer 4 tot 6 weken
- > 6 weken

9. Hoe wordt de woning gebruikt als u er geen gebruik van maakt?

- De woning staat leeg
- De woning wordt gebruikt door familie die in Marokko woont
- De woning wordt verhuurd
- Anders,
namelijk.....

Waardering

De volgende vragen gaan over de emotionele waardering van Marokko en de woning in Marokko.

10. Waar voelt u zich meer thuis?

- Nederland
- Marokko
- Geen verschil

11. Welke woning betekent meer voor u, de woning in Nederland of de woning in Marokko?

- De woning in Nederland
- De woning in Marokko
- Beide woningen betekenen evenveel voor mij
- Anders,
namelijk.....

12. Met welk land voelt u zich meer betrokken?

- Marokko
- Nederland
- Beide

13. In hoeverre voelt u zich betrokken bij het dorp of de stad waar de woning in Marokko staat?

.....

.....

.....

14. Uit een eerdere vragenronde onder Marokkaanse Nederlanders is gebleken dat met name mensen die een woning op het platteland hebben een sterke emotionele band met het gebied hebben. Geldt dit ook voor u?

- De plek maakt mij niet uit, het gaat mij om Marokko
- Ik heb geen gevoel bij de stad (of steden), maar inderdaad wel met het dorp waar ik oorspronkelijk vandaan kom
- De stad speelt voor mij een net zo'n grote rol als het dorp

- Anders,
namelijk.....

Eigendom

De onderstaande vragen gaan over het eigendomsrecht van de woning in Marokko.

15. Heeft u de woning gekocht, laten bouwen of is de woning van uw familie?

- Zelf gekocht
- Zelf laten bouwen
- De woning is van mijn familie
- Anders,
namelijk.....

16. Heeft u moeten betalen voor de grond waarop de woning is gebouwd? Licht toe.

.....
.....
.....

17. Zou u de woning ooit kunnen verkopen tegen een goede prijs?

- Ja
- Ja, maar alleen tegen een hele hoge prijs
- Nee, nooit
- Anders,
namelijk.....

18. Heeft u in Nederland een koopwoning of huurt u een woning?

- Ik bezit een koopwoning
- Ik huur
- Anders,
namelijk.....

Vestigingsklimaat

In Marokko is al enkele decennia sprake van urbanisatie. Dit betekent dat steeds meer mensen de dorpen op het platteland verlaten voor het leven in de stad. De onderstaande vragen gaan over de omgeving waarin uw woning staat.

19. Op welke manier is de levendigheid in het dorp of de stad waar de woning staat het best te omschrijven?

- Heel druk
- Druk
- Rustig
- Heel rustig

20. Welke van de twee onderstaande scenario's past het best bij uw verwachting als het gaat om de levendigheid in dit gebied is over 30 jaar?

- Het wordt steeds drukker, steeds meer mensen vestigen zich hier
- Het wordt steeds rustiger, de mensen trekken weg

21. Zou u zelf ooit permanent willen verhuizen naar deze woning, licht toe?

.....

.....

22. Hoe verwacht u dat de woning over 30 jaar wordt gebruikt?

- Op dezelfde manier als nu
- Dan staat de woning leeg
- Dan is de woning waarschijnlijk verkocht
- Geen idee
- Anders,
namelijk.....

Functie

Omdat veel woningen in Marokko een groot gedeelte van het jaar leeg staan, en door de komst van volgende generaties het gebruik van deze woningen misschien eerder afneemt dan toeneemt is het toekennen van een alternatieve bestemming aan deze woning een mogelijke oplossing voor het probleem.

23. Het straatbeeld laat op veel plekken in Marokko en met name in de dorpen zien dat veel van de woningen voor groot gedeelte van het jaar leeg staan en niet worden gebruikt. Een alternatief voor de niet gebruikte woningen is het verhuren van de woning. Is dit voor een optie die u zou overwegen?

- Ja
- Nee

24. Zou u uw woning liever aan toeristen willen verhuren of zou u de woning liever aan (lokale) Marokkanen willen verhuren?

- Inwoners van Marokko
- Toeristen
- Geen van beide
- Anders,
namelijk.....

25. Hoe is het gesteld met het toerisme in het gebied waar de woning staat, welke onderstaande antwoordmogelijkheid omschrijft deze situatie het best?

- Ik zie tijdens mijn verblijf weinig tot geen toeristen
- Het trekt steeds meer aan, er komen steeds meer toeristen bij
- Er zijn erg veel toeristen, het gebied is aantrekkelijk en trekt jaarlijks vele toeristen

26. In Nederland en op andere plekken in de wereld ontstaan steeds meer initiatieven die het kortstondig verhuren van woningen mogelijk maken. Een voorbeeld van een bedrijf dat dit aanbiedt is Airbnb. Hoe staat u tegenover een dergelijke verhuuroptie?

.....

.....

.....

Woonvoorkeuren

Vaak is de indeling van Marokkaanse woningen anders dan die van Nederlandse woningen. Dit kunnen functionele verschillen zijn, maar ook uiterlijke verschillen. De onderstaande vragen gaan over de woonvoorkeuren die u als Marokkaanse Nederlander heeft en zou willen hebben.

27. Op welke aspecten verschilt uw woning in Marokko van de woning in Nederland (meerdere antwoorden mogelijk)?

- Aantal kamers
- Aantal badkamers
- Constructie
- Indeling
- Grootte
- De woningen zijn vrijwel gelijk

28. Indien u bij vraag 27 heeft aangegeven dat er een verschil is tussen uw woning in Nederland en uw woning in Marokko, kunt u dan aangeven welk verschil voor u het zwaarst weegt?

- Aantal kamers
- Aantal badkamers
- Constructie
- Indeling
- Grootte

29. Naar welk van de twee typen woningen gaat uw voorkeur uit?

- De Nederlandse woning
- De Marokkaanse woning
- Ik heb geen voorkeur

30. Naar welk van de twee typen inrichting gaat uw voorkeur uit?

- De Nederlandse inrichting
- De Marokkaanse inrichting
- Ik heb geen voorkeur

31. Ontbreekt er volgens u op dit moment iets aan de inrichting of indeling van uw woning in Nederland?

- Nee

- Ja, namelijk

.....
.....
.....

32. In hoeverre speelt religie voor u een rol als het gaat om uw woonvoorkeuren?

- Niet
- Nauwelijks
- Het speelt wel degelijk een rol
- Het is erg belangrijk

33. Indien u bij de vorige vraag heeft geantwoord dat religie een rol speelt bij de bepaling van uw woonvoorkeuren, kunt u dan aangeven op welke manier en waar u dat in terugziet?

.....
.....
.....
.....

Financiën

34. In Marokko worden woningen vaak in fases gebouwd, waarbij een woning soms al wordt bewoond voordat de bouw van de woning is afgerond. Indien u de woning zelf heeft laten bouwen, hoe is dit proces bij u verlopen?

.....
.....
.....
.....

35. Hoeveel heeft de woning toen al met al gekost?

- < €30.000,-
- Tussen de €30.000,- en €60.000,-
- Tussen de €60.000,- en €90.000,-
- Tussen de €90.000,- en €110.000,-
- > €110.000,-

36. Hoe heeft u de bouw of de aanschaf gefinancierd?

- Geld geleend bij een bank
- Geld geleend bij vrienden of familie
- Gespaard
- Erfenis

37. Hoeveel is de woning nu volgens u waard?

- < €30.000,-
- Tussen de €30.000,- en €60.000,-
- Tussen de €60.000,- en €90.000,-
- Tussen de €90.000,- en €110.000,-
- > €110.000,-

Einde